

Nummer 4

HET LAND VAN HERLE

Historisch
tijdschrift
voor Parkstad
Limburg

2013

INHOUD

In Memoriam: Albert Corten Door Roelof Braad	121
De plaatsnaam 'Voerendaal' Zienschwijken met betrekking tot het ontstaan en de betekenis ervan Door Frans Gerards en Jean Frins	125
Herinneringen aan Albert Vogel (1874-1933) Aan zijn moeder, grootvader en grootmoeder Door Frans Gerards	139
Aangestipt... Door Frans Gerards, Sander van Daal en Mark van Dijk	150

IN MEMORIAM: ALBERT CORTEN

Door Roelof Braad*

Op 12 november 2013 overleed in Heerlen Albert Corten. Hij was een van de eerste abonnees op dit tijdschrift (sinds 1950) en sinds 1968 gewaardeerd lid van de historische werkgroep 'Het Land van Herle'.

Albert

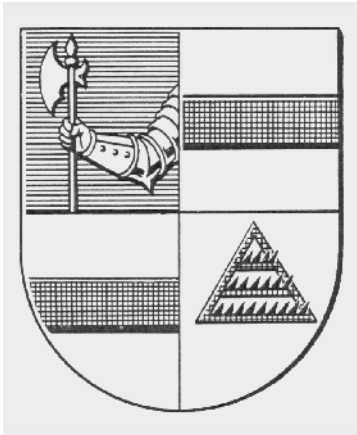
Albert Joseph Alfred Marguerite Corten werd geboren op 20 september 1926 in Heerlen en was al vroeg vooral onderzoeker. Hij studeerde rechten in Nijmegen, deed er zijn kandidaats, maar ronde deze studie niet verder af. Hij was lid van het *Corpsdispuut ter Sociëteit De Gong* in het zevende lustrium, geteld vanaf 1927.¹ Hij trouwde in 1971 met Titia Odé.

Albert Corten na zijn huldiging bij gelegenheid van zijn 30-jarig lidmaatschap aan de historische werkgroep van Het Land van Herle in Voerendaal, 1998. Foto: Collectie Rijckheyt.

Al zo rond 1940 komt hij voor in de bezoekersregisters van het Heerlens archief² en waarschijnlijk ook die van het toenmalige Rijksarchief om te speuren naar literatuur en archieven over zijn genealogie en over kastelen en adel, iets wat hem zijn leven lang fascineerde. Hij had vaak inzage in de huisarchieven in particulier bezit van de kasteelheren en -vrouwen, waardoor hij een enorme kennis opbouwde over Limburgse kastelen en monumenten, de genealogie en heraldiek van adellijke families en ook de families in de gegoede en notabele burgerij. Dat laatste is zeker ook ingegeven door het feit dat hij zelf van zo'n patriciërsfamilie afstamt. Zijn vader was mijnningenieur op de Oranje-Nassaumijn I en 17de en 18de-eeuwse voorouders bekleedden belangrijke functies in onder andere de schepenbanken Nuth, Geleen, Oirsbeek en Schinnen, het graafschap Geleen

en het (Spaanse) leenhof Valkenburg. In de 19de eeuw vinden we zijn voorouders in functies als burgemeester, kantonrechter en wijnhandelaar.³ Als geen ander wist hij verbanden te leggen tussen de families die kastelen bezaten en bewoonden en er was geen (Zuid-)Limburgs kasteel waarvan hij de bouwgeschiedenis niet naadloos uit het blote hoofd wist te vertellen.

Wapen familie Corten, zoals gepubliceerd in 1958.

Wat dat betreft waren zijn kennis en geheugen fenomenaal. Helaas liet zijn geheugen dat de laatste jaren, zoals bij velen die een hoge leeftijd bereiken, geleidelijk aan na.

Over genealogie en heraldiek

Zijn grote kennis en gedegen onderzoek ten spijt heeft hij relatief weinig gepubliceerd. De onderzoeker in hem zag altijd nog onduidelijkheden waarop hij geen antwoord had gevonden, waarom hij vond dat hij nog verder archiefonderzoek zou moeten doen om antwoorden te vinden op onbeantwoorde vragen. Een studie kreeg hij daarom niet snel af. Elke oplossing van een probleem schiep weer nieuwe problemen. Wat hij wel publiceerde had degelijkheid en diepgang.

Zijn eerste publicaties zijn vooral op het gebied van genealogie en heraldiek. Zo verscheen een eerste artikel met een aanvulling op een genealogie De la Haye in

1955.⁴ Zijn eigen genealogie werd in 1958 gepubliceerd in het *Nederland's Patriciaat*,⁵ zijn kwartierstaat in een van de kwartierstatenboeken van het KNGGW.⁶ Als een van de eersten was hij lid geworden van *De Limburgse Leeuw*, orgaan tot bevordering van de studie der genealogie en heraldiek in Limburg, opgericht door Jan Verzijl, Johan Gulikers en Max van Heijst. Bekende namen in de jaren 1950 en '60. Van dit tijdschrift voerde hij vanaf de zevende jaargang in 1958 tot in 1960 tijdelijk het secretariaat en was hij tot het laatste nummer, nummer 1 van 1966, redacteur. Hierin gaf hij regelmatig korte commentaren op genealogieën en beantwoordde hij de vragen van heraldische aard.⁷ Bekend zijn verder zijn genealogische bijdragen over de families Hustinx en Becker uit 1959 en aanvullingen op de kwartierstaten van Cuijpers-Jansen en Eysen-Alofs uit 1974.⁸

Over kastelen en kasteelbewoners

Op het gebied van kastelen en historische onderwerpen publiceerde hij in *Het Land van Herle* zeven artikelen en in de jaren 1970 en '80 enkele artikelen in *Limburgs Landschap*.⁹ Twee artikelen verschenen in *De Maasgouw*¹⁰ en een belangwekkend artikel over kasteel Retersbeek in Klimmen in 1982 in het *Liber Amicorum* voor zijn vriend Delhougne.¹¹ Van groter belang was zijn bijdrage aan het bouwhistorisch onderzoek van diverse kastelen en andere monumenten.¹²

Gelukkig heeft hij vele onderzoekers die hem om raad vroegen altijd een welwillende helpende hand geboden, zodat de vrucht van zijn uitgebreide navorsingen niet geheel verloren is gegaan. Zo werkte hij mee aan bijvoorbeeld 'Monumenten in Heerlen' (1975), de uitgave 'St. Pancratiuskerk Heerlen' (1985), 'Het Kastelenrijk' (1996), 'Limburgse Kastelen' (1996) en aan de Stamlijst Vignon (2007).¹³ Ook zelf mocht ik een keer uit zijn uitgebreide aantekeningencollectie enkele kaartenbakkaarten gebruiken voor een artikel naar aanleiding van een bij Prickenis gevonden zegelmatrijs, iets wat zeer op weg hielp om tot een goede beschrijving ervan te komen.¹⁴

Zijn aantekeningen zijn waardevol en bevatten stof voor waarschijnlijk nog vele artikelen over kastelen, adel en patriciërfamilies. Hopelijk blijft zijn waardevolle aantekeningencollectie voor het nageslacht bewaard.

Historisch actief

Eerder dan deelname en inzet aan 'Het Land van Herle' mondde zijn interesse voor geschiedenis uit in het lidmaatschap van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap (LGOG), waarvan hij in 1943, hij was toen nog net geen 17 jaar, lid werd. Enkele decennia later leverde hij op meerdere gebieden een actieve bijdrage aan deze vereniging. Samen met Harry Salden en Jan Koreman richtte hij in 1967 de sectie Monumenten van LGOG op, nadat hij eerder met Edm. Delhougne en Th. Heijen een rapport had uitgebracht voor de reorganisatie van het LGOG.¹⁵ Van deze vereniging was hij tot zijn overlijden trouw lid en adviseur van de Commissie Iconografie. Op 3 maart 2011 ontving hij als eerste en langst nog in leven zijnde lid van LGOG uit handen van de gouverneur Léon Frissen in het provinciehuis de gouden LGOG-speld.

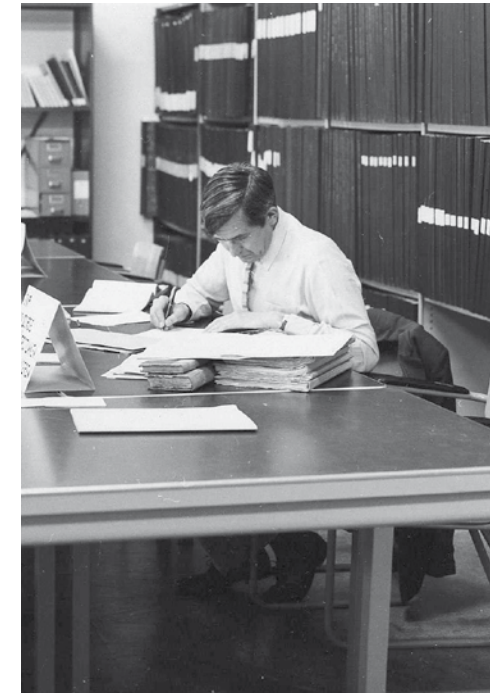
Niet verwonderlijk was dat hij als kastelenkenner in 1968 medeoprichter en daarna lange tijd bestuurslid en adviseur van de Stichting Limburgse Kastelen was.¹⁶ Enkele jaren later staat hij namens LGOG ook aan de wieg van de Limburgse Molenstichting. Hij was daarvan korte tijd de eerste secretaris-penningmeester.¹⁷ Samen met Niek Schutgens en Coen Eggen organiseerde hij vanaf 1983 de Cultuurhistorische wandelingen van de Limburgse Volksuniversiteiten. Ook leverde hij inhoudelijke bijdragen aan de serie 'Op pad met...' van Jos Crott en Pierre Delnoy.¹⁸ Hij leidde vele excursies langs, naar en door kastelen en landgoederen en gaf regelmatig voor allerlei verenigingen lezingen over Limburg kastelenland.

Zijn begrafenis vond plaats op maandag 18 november in en bij de St. Martinuskerk in Welten.

* Roelof Braad is stadshistoricus in Heerlen en hoofdredacteur van dit tijdschrift.

Noten:

1. Zie: www.dispuutdegong.nl/over-de-gong/essentialia/avunculi/. Gezien: 1 dec. 2013.
2. Eigen waarneming destijds bij mijn inventarisatiewerkzaamheden van het archief van de Gemeentelijke Oudheidkundige Dienst. De registers zijn inmiddels overeenkomstig de selectierichtlijnen van archieven vernietigd.
3. Zie zijn samengestelde genealogie en kwartierstaat, genoemd in de volgende noten 5 en 6.
4. *De Limburgse Leeuw* 4(1955/6), 47-48.

De onderzoeker aan het werk in de studiezaal van het Heerlense archief, destijds gevestigd in de achtervleugel van de schouwburg, Orpheusstraat 2, 1975. Foto: Collectie Rijckheyt.

5. *Nederland's Patriciaat* 44(1958), 106-116. Hij publiceerde deze mede op naam van wijlen zijn broer Louis (L.J.M.), die onder andere burgemeester van Obbicht, Papenhoven, Grevendicht en Beek was en later ook voorzitter van de sectie Genealogie van LGOG.
6. *Kwartierstatenboek; verzameling kwartierstaten bijeengebracht ter gelegenheid van de herdenking van het 75-jarig bestaan van het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde* [s-Gravenhage 1958], 74-75.
7. In *De Limburgse Leeuw* 1(1952/3) t/m 14(1966) verschenen volgens het auteursregister 19 bijdragen van zijn hand. Hieronder enkele wat uitgebreidere genealogieën: *Familie de la Haye* (zie noot 4); *Weustenraedt* 6(1956/7), 15-19; over naam en wapen *Nolens* 8(1959/60), 137-139. Verder een artikel 'Kwartierstaten en genealogische aantekeningen betreffende enige Limburgse jezuïeten en hun familie', in: 8(1959/60), 29-31. Redactieleden worden eerst vanaf 1957 in het tijdschrift genoemd. *Limburgs Dagblad* 7-1-1963, p. 6 meldt in een artikel over de 'De Limburgse Leeuw' dat Albert Corten sinds 1960 redacteur was, dus na het voorlopig secretariaat.
8. Respectievelijk: E.M.A.H. Delhougne, e.a., *Genealogieën III* [Nijmegen 1959], 7-12 en 61-110 en E.M.A.H. Delhougne, e.a., *Genealogieën IV* [Roermond 1974], 240-272 en 273-310.
9. In *Het Land van Herle: 'Inkomsten der Heerlense schutterij in vroeger tijden'*, 9(1959), 60-61; 'Het banale maaltrecht in de bank en vrijheid Heerlen', 31(1981), 51-52; 'Terworm, gebied van monumenten en geschiedenis' 34(1984), 29-37; 'Kasteel Strijthagen (Onder Schaesberg)', 35(1985), extra 18-19; 'Over kastelen gesproken', 35(1985), 63-66; 'Enkele hoofdlijnen uit de geschiedenis der Onderbanken', 36(1986), 38-41; en samen met anderen: 'Nogmaals kasteel Terworm en zijn bewoners', 50(2000), 37-44. In *Limburgs Landschap* (onder andere): Kasteel 'Borgharen', 6(1978/79)22, 24-27 en 23, 25-28; 'Kasteel Erenstein', 7(1979/80)27, 22-25; 'Terworm', 11(1984)43, 20-24.
10. 'Oudheidkundige problemen rond kasteel Grasbroek', in: *Msg* 94(1975), 91-104; 'Wapenstein van kasteel 'Wijlre'', in: *Msg* (1992), 213-216 (samen met J.M.H. Mosmuller).
11. 'Bijdrage tot de geschiedenis van het huis Retersbeek onder Klimmen', in: *Liber Amicorum Edm. M.A.H. Delhougne. Bundel opstellen aangeboden aan de genealoog Drs. Edm. M.A.H. Delhougne bij gelegenheid van zijn 50e verjaardag, 8 februari 1982* [Roermond 1982].
12. De volgende rapporten zijn in bibliotheekcatalogi van de Koninklijke Bibliotheek, Rijckheydt, Centre Céramique en Historisch Centrum Limburg bij de samenstelling van dit artikel gevonden: *Pand Corisbergerweg 127, Heerlen: nota naar aanleiding van het onderzoek van de bouwgeschiedenis d.d. 25 september 1976* e.v. door A. Beijer, J. Beijer, C. Eggen en D. Roymans "Ambachshoes" en A. Corten / J.A.M. Beijer, Rugtitel: Horricherhof; 'Genhoes te Brunssum (L), een bouwhistorisch-archeologisch onderzoek', in: *Castellogica* 1998-2, 313-330, 343-352 (met T.C. Bauer). Genoemd zijn Cortens bijdragen aan het (bouw)historisch en archeologisch onderzoek van het Cluttenleen in Brunssum (*Limburgs Dagblad* 21-10-1976, p. 19), van kasteel Schaloen omstreeks 1980, zoals verschenen in: W.M.H. Hupperetz, e.a. (red.), *Middeleeuwse kastelen in Limburg. Verschijningsvormen van het kasteel, zijn adellijke bewoners en hun personeel* [Venlo 1996], 41-76. Zie: <http://bulletin.knob.nl/article/view/136> (gezien 1 december 2013).
13. *Monumenten in Heerlen* [Heerlen 1975]; Kick Schröder (met tekeningen van Pierre Delnoy), *Het Kastelenrijk* [Maastricht 1996]; Th. van het Hooft en P. Post, *St. Pancratiuskerk Heerlen* [Heerlen 1985]; W.M.H. Hupperetz, e.a. (red.), *Middeleeuwse kastelen in Limburg* [Venlo 1996]; *Stamlijst Vignon* uitgegeven door E.C.W.L. Marres [Amsterdam 2007], zie <http://www.marres.nl/afb/vignon.pdf> (gezien 1 december 2013).
14. Zie: R. Braad, 'Opmerkelijke vondst bij Prickenis', in: *LvH* 50(2000), 50-55.
15. *Rapport, inhoudende voorstellen tot reorganisatie van de structuur van het Limburgse geschied- en oudheidkundig genootschap, uitgebracht door de commissie, ingesteld bij besluit van de ledenvergadering van 12 februari 1962*.
16. Als voorzitter en adviseur werkte hij mee aan de Limburgse kastelendagen. Hij schreef onder meer mee aan de kastelendag-brochures van 1984 en 1989.
17. *Limburgs Dagblad* 17-4-1971, p. 30.
18. Jos Crott en Pierre Delnoy (tekeningen), *Op pad met Pierre en Jos in ...* [Boholtz 1984-1985]. Drie delen, resp. Gulpen, Vaals, Wittem. Albert ondersteunde beide auteurs ook bij het schrijven van de ZOL-kalender 1985 over kastelen. Bron: *Limburgs Dagblad* (voor Oostelijk Zuid-Limburg) 8-11-1984, p. 17.

DE PLAATSNAAM 'VOERENDAAL' ZIENSWIJZEN MET BETREKKING TOT HET ONTSTAAN EN DE BETEKENIS ERVAN

Door Frans Gerards* en Jean Frins*

De probleemstelling van deze bijdrage is de vraag hoe de plaatsnaam of het toponiem 'Voerendaal' is te verklaren. Verklaaren betekent hier dat de auteurs proberen een antwoord te geven op de vraag hoe dit toponiem is ontstaan. Het antwoord op die vraag onthult tevens de betekenis van het toponiem. Literatuurstudie wijst uit dat ten aanzien van deze probleemstelling verschillende zienswijzen of theorieën bestaan. In deze bijdrage presenteren wij daarvan een overzicht. Tevens proberen we de verschillende theorieën te toetsen aan taalkundige en historische gegevens. Hierdoor wordt het mogelijk om zowel de sterke als zwakke kanten van iedere theorie bloot te leggen. We beginnen dit artikel met een tabel waarin de verschillende schriftelijke weergaven die dit toponiem heeft gekend, staan genoteerd. Daarbij aansluitend bekijken we waarop dit toponiem in de loop der eeuwen betrekking heeft gehad.¹

Kerkplein Voerendaal

Schrijfwijzen

Tabel 1 geeft een overzicht van de verschillende schrijfwijzen van het toponiem 'Voerendaal' met de jaartallen waarin die schrijfwijzen werden genoteerd.²

	Jaartal	Schrijfwijze
1.	1065 [1049]	Furentele ³
2.	1090	Furendale ⁴
3.	1297	Vûrendale ⁵
4.	ca. 1330	Vorendale ⁶
5.	1371	Vûrendal, Vûrendale ⁷
6.	1371	Fulendale ⁸
7.	1378	Vorendaile ⁹
8.	1380	Vuylendale ¹⁰
9.	1383	Vurendail ¹¹
10.	1387	Vûrendale ¹²
11.	1392	Vuelendale ¹³
12.	1393	Vurendale ¹⁴
13.	1393	Vûyrendale ¹⁵
14.	1393	Vorendale ¹⁶
15.	1397	Vurendale ¹⁷
16.	1418	Vorendalle ¹⁸
17.	1550	Furendall ¹⁹
18.	1627	Vourendal ²⁰
19.	1616, 1662, 1744	Foronsens ²¹
20.	ca. 1800	Vourendael ²²
21.	ca. 1800	Vourendall ²³
22.	1807	Voerendael ²⁴
23.	Heden	Voerendaal
24.	Heden	Voelender [dialect]

Tabel 1: *Schrijfwijzen van het toponiem 'Voerendaal'*

Het toponiem 'Voerendaal' verschijnt, voor zover nu bekend, voor het eerst in schriftelijke bronnen in 1065. De Latijnse tekst waarin Voerendaal dan wordt vermeld, heeft betrekking op de kerkwijding door Paus Leo IX in 1049.²⁵ Aangenomen mag worden, omdat het hier een Latijnse tekst betreft, dat de schrijfwijze 'Furentele' een gelatiniseerde schrijfwijze betreft. Deze aanname wordt versterkt door het feit dat in 1090, dus vijftientig jaar later eveneens in een Latijnse tekst, niet meer werd gesproken van 'Furentele' maar van 'furendale'.

Deze tekst uit 1090 had betrekking op een overeenkomst tussen de monniken van Brauweiler (Duitsland) en de Keulse kerk St. Maria ad Gradus. Wat blijkt, is dat de monniken van Brauweiler in 1090 in Voerendaal bezittingen hadden. Deze bezittingen moesten echter, samen met andere bezittingen, worden afgestaan aan de Keulse kerk St. Maria ad Gradus als schadevergoe-

ding voor bezittingen te Klotten, die de kerk St. Maria ad Gradus diende te retourneren aan de monniken van Brauweiler.²⁶

Wat in tabel 1 verder opvalt, is dat de *r* in 'Voe-*r*-endaal' in een aantal gevallen wordt vervangen door de *l*, dus 'Voe-*l*-endaal' (tabel 1: nr. 6, 8, 11). Deze laatste schrijfwijze stemt overeen met hoe het toponiem in het dialect wordt uitgesproken, namelijk 'Voelender'. In het vervolg van deze bijdrage zal blijken dat deze twee verschillende schrijfwijzen aanleiding hebben gegeven tot het ontstaan van twee verschillende theorieën.

Opvallend is verder dat op een drietal landkaarten in 1616, 1644 en 1744 het toponiem in een verfranste vorm wordt weergegeven: 'Foronsens'. Uit tabel 1 blijkt ook dat in een vijftal gevallen een *u* is genoteerd met een kleine cirkel erboven, dus *û*. Deze kleine cirkel, een corona, is een diakritisch teken waardoor de *u* wordt uitgesproken als een lange oe-klank.²⁷

Waarop had het toponiem 'Voerendaal' betrekking?

Toen in 1065 voor het eerst de naam 'Furentele' werd genoteerd, had die naam géén betrekking op een dorp met een eigen dorpsbestuur. Voerendaal hoorde toen namelijk tot het vrijheerlijk gebied dat Heerlen werd genoemd.²⁸ Volgens Van Hommerich hoorde daar toen ook Schaesberg, Hoensbroek en Nieuwenhagen bij.²⁹ Met het toponiem Voerendaal werd dus een deel van het domeingod Heerlen benoemd waarin de moederkerk van dat gebied was gelegen.

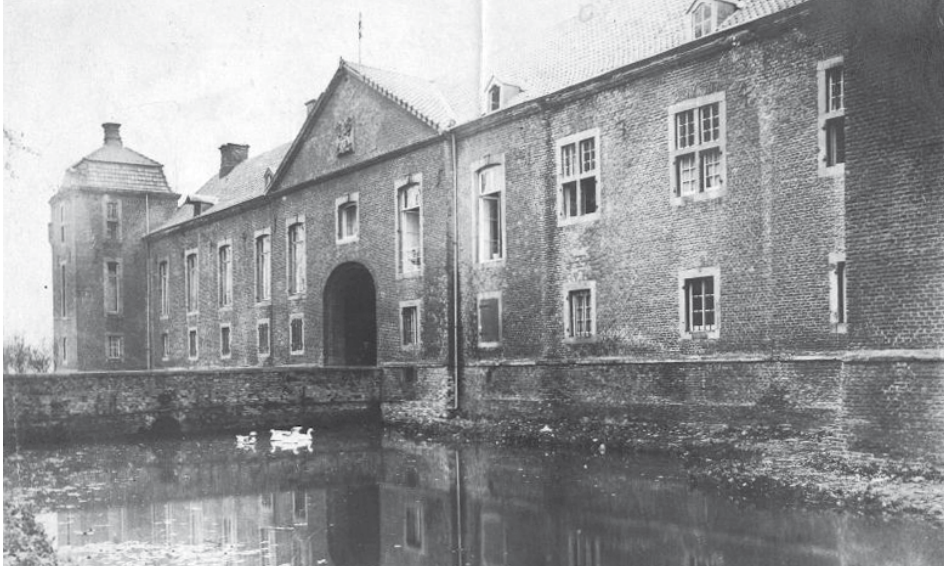
Van 1627 tot ca. 1634 had het toponiem betrekking op een afzonderlijke heerlijkheid.³⁰ Voerendaal was door de Spaanse koning namelijk voor een bedrag van 5000 gulden verpand aan Willem van Cortenbach. Na aflossing van de pandsom werd Voerendaal weer herenigd met Heerlen.³¹

Bij bankbesluit van Heerlen van 7 oktober 1776 en goed gekeurd door de Staten-Generaal op 28 april 1777, kreeg Voerendaal een afzonderlijk dorpsbestuur. Van nu af aan had de plaatsnaam betrekking op een zelfstandige gemeente los van Heerlen.³² En dat is, met enkele wijzigingen, tot op heden zo gebleven.

In nummer 19 van tabel 1 zijn drie jaartallen genoemd die betrekking hebben op drie verschillende landkaarten. Op die kaarten staat de naam 'Foronsens' genoteerd bij de kerk van Voerendaal. Hierdoor wordt de schijn gewekt dat 'Foronsens' betrekking heeft op de kerk van Voerendaal. Dit is echter onjuist. Cartografen tekenden namelijk dorpen waarin een parochiekerk was gelegen met een kerkje. Met het tekeningetje van de kerk werd dan de hele plaats bedoeld.

Niet uitgesloten is verder dat met de naam 'Voerendaal' (ook) een kasteel werd benoemd. Dit kasteel was in bezit van ridder Johan Hoen en werd in 1364, op bevel van de Landvredebond, afgebroken. Dit versterkte huis werd aangeduid als 'slos' en 'veste ind huys Vurendayl'.³³ Er werd dus niet gesproken van een huis *in* of *te* Voerendaal. Neen, het huis zelf werd zo genoemd.

Dat er een kasteel met die naam kan zijn geweest, wordt nog eens bevestigd door de volgende notitie die in 1499 werd gemaakt in een Keulse kroniek: 'In dem selben jair wart afgebrochen Urendale'. En in een Latijnse tekst, die eveneens op dit voorval betrekking heeft, werd zelfs gesproken

Kasteel Haeren

van *'castrumque Urendael'*.³⁴ Die lijn werd doorgetrokken in een oude kroniek die een inwoner van Beek samenstelde aan het einde van de vijftiende begin zestiende eeuw. Hij noteerde: *'Int jaer MCCCCLXIII werd Vurendael gebroken'*.³⁵ De precieze locatie van dit kasteel is onbekend al hebben in het verleden diverse auteurs beweerd dat het om het Hoenshuis zou gaan.³⁶

In de veertiende eeuw, toen Voerendaal bestuurlijk gezien bij Heerlen hoorde, werd het toponiem Voerendaal in verband gebracht met een parochie of kerspel.³⁷ Toen ridder Herman Hoen op 2 juli 1371 werd beleend met de hof van Haeren, werd dat in de tekst genoteerd als: *'curte de Haeren situ in parochia Vurendale'*.³⁸ Op 28 oktober 1371 werd de hof van Kaldenborn inclusief molen beleend. De situering van deze hof werd weergegeven als: *'liggende in het Land van Valkenburg, in het kerspel 'Fulendale', behorende tot het bisdom Luik'*.³⁹

Deze situering van een leengoed, door onder andere de parochie of het kerspel te benoemen waartoe het leengoed behoorde, was niet alleen van toepassing op Voerendaal. Zo werd ook gesproken van goederen die gelegen waren in het kerspel Heerlen, Richterich, Eijgelshoven, etc.

Tussen 1404 en 1423 dook het toponiem Voerendaal voor het eerst op in de betekenis van 'dorp'.⁴⁰ Johan Hoen van Cartyls liet bijvoorbeeld in deze periode noteren, dat zijn oom Johan Hoen van Voerendaal een beneficie had gesticht, verbonden aan het altaar gewijd aan de H. Joris en Katharina in de kerk te Voerendaal. Deze beneficie was begiftigd met een hofstede en behuizing gelegen *'an dat dorpe te Voerendall'*. Met de term *'dorpe'* zal hier het kerkdorp zijn bedoeld als woonstede binnen de schepenbank Heerlen.⁴¹

Plaats of nederzetting gelegen in een beekdal

De eerste betekenis die Van Hommerich en Welters aan dit toponiem hebben toegekend is die van rivier-, beek- of waterdal.⁴² Hiermee suggereren de auteurs dat Voerendaal betekent: ligging in een beekdal. Rivieren waren er namelijk niet in Voerendaal, wel diverse beken. Deze beken hebben in de loop der eeuwen in de bodem dalen uitgeslepen. En in één van die dalen is toen een nederzetting ontstaan die de naam 'Voerendaal' kreeg.

Het Hoenshuis

De auteurs hebben helaas niet de naam van de desbetreffende beek vermeld, maar het meest logisch is dat dit de *Voer* was. *Voer* is een zeer oude Germaanse naam, afgeleid van varen.⁴³ De nederzetting lag dus in het dal van de *Voer*. Deze verklaring snijdt echter alleen hout als er inderdaad een beek is geweest die "Voer" heette. De vraag is dus of er ooit een beek met die naam in Voerendaal is geweest.

In België is dat wel geval. Daar komt de naam *Voer* als water meerdere malen voor. Een voorbeeld is de *Voer* die ontspringt bij de Commanderie van Sint-Pieters-Voeren. Bij Eijsden stroomt deze beek in de Maas. De beek kent een drietal zijtakken waarvan een de *Veurs* heet. Zowel de *Voerstreek*, de gemeente Voeren als mede de daarin gelegen plaatsen 's-Gravenvoeren, Sint-Martens-Voeren en Sint-Pieters-Voeren hebben hun naam aan deze beek te danken.

Volgens Schönfeld heeft ook Voerendaal een beek gekend die zo heette. Echter de naam *Voer* is volgens hem geheel verduisterd, dus verloren gegaan. De *Voer* werd later Hoensbeek genoemd.⁴⁴ Schönfeld is heel stellig in zijn bewering maar laat na voor zijn stelling ook maar het geringste bewijs aan te voeren.

Wat zijn bewering dat er in Voerendaal een beek was met de naam *Voer* steun zou kunnen geven, is het toponiem *'Terveurt'*. *Terveurt* is het gehucht dat, gaande over de Valkenburgerweg van Kunrade naar Klimmen, na het passeren van de spoortunnel, links van de provinciale weg ligt. Tijdens het ancien regime was *Terveurt* een leengoed van Valkenburg. Het leen werd al in de jaren tachtig van de 14de eeuw vermeld als *'den hoff Ter Vurde'*.⁴⁵ Bij *Terveurt* lag tevens de grens tussen Heerlen, waartoe Voerendaal behoorde, en Klimmen.

Ter-veurt zou kunnen betekenen: 'hoeve gelegen aan de *'Veurt'*. De *'Veurt'* zou dan de oorspronkelijke *'Voer'* kunnen zijn. De hoeve die daar, lag had dan zijn naam te danken aan de beek die er langs stroomde.

Deze gelijkacheking van *'Veurt'* en *'Voer'* werd in een vergelijkbaar geval ook voltrokken door Tummers. Volgens hem droeg de zijtak van de *Voer* in de *Voerstreek*, *'Veurs'* geheten, in feite dezelfde naam als de *'Voer'*.⁴⁶

In de negentiende eeuw heette de beek bij *Terveurt* echter *'Beek de Sprong'*.

Tranchotkaart

Pompstation Croubeek bij de Zevensprong

gewoon sprak over de 'beek'. Pas veel later is de naamgeving opnieuw gepreciseerd. De 'Voer' of 'Veurt' werd toen de 'Beek de Sprong'.⁴⁸ De beek werd toen genoemd naar zijn oorsprong: het bronnengebied bij Terveurt, de zogenaamde Zevensprong. Dit is al sinds 1919 een waterwingebied.⁴⁹ Vóór die tijd stroomde het water van dit bronnengebied via een beek Voerendaal in. Er is in dit verband nog een argument dat steun kan geven aan de verklaring van het toponiem 'Voerendaal' als 'nederzetting gelegen in het dal van de Voer'. Wie over de Valkenburgerweg van Kunrade naar Klimmen gaat, kan opmerken dat links, in de nabijheid van de Ransdalerweg en de spoorbrug, een verhoging van het land optreedt. Op de in noot 24 van deze bijdrage aangehaalde Tranchotkaart wordt dat gebied aangeduid als 'Veurt der Berg'. Het stijgende land, zeg maar de berg, werd dus genoemd naar de beek die er langs stroomde. Dan is het niet ondenkbaar dat het lager liggende gebied dat werd uitgeslepen door de beek, ook al staat het zo niet op de Tranchotkaart, ooit 'Veurt der Dal' werd genoemd. 'Veurt der Dal' kan 'Veurderdal' en later 'Vurderdale' zijn geworden en nog later gewoon 'Voerendaal'.

Dat zou betekenen dat de naam van de beek ooit is veranderd. Volgens Tummers kwam zo'n naamswijziging vaker voor. In de vroege Middeleeuwen (ca. 450 – ca. 1000) raakte volgens hem de benaming 'beek' ingeburgerd in deze streken. Op den duur werd iedere beek door de plaatselijke bevolking gewoon 'beek' genoemd, meer niet. Iedere nadere bepaling was overbodig. Als men het over de 'beek' had, wist namelijk iedereen wat werd bedoeld. Naderhand ontstond de behoefte, onder andere bij de overheid, om de verschillende beken weer een eigen naam te geven. Dat deed men door de naam van de voornaamste plaats aan de beek toe te voegen.⁴⁷ Zo werd bijvoorbeeld de beek die langs het Hoenshuis stroomde de Hoensbeek genoemd.

Als we de logica van dit verhaal volgen, dan zou de oorspronkelijke naam van de beek, 'Voer' of 'Veurt', dus ooit in vergetelheid zijn geraakt omdat de plaatselijke bevolking

Terveurt, boerderij te Klimmen.

Een ondiepe en doorwaadbare plaats in een beek

In 1927 beweerde Peters dat de ligging van Voerendaal niets met een dal had te maken.⁵⁰ Hij vermoedde dat de plaatsnaam was af te leiden van 'voorde'. Dit was een ondiepe plaats of overgang bij een beek. De betekenis van het toponiem Voerendaal zou dan waarschijnlijk zijn: 'bewoonbaar gemaakte plaats bij de overgang van een beek'.

Van Hommerich en Welters hebben in 1949 ook aandacht geschonken aan deze verklaring.⁵¹ Volgens hen was het toponiem afgeleid van het Oudfrankisch 'forda': een ondiepe en doorwaadbare plaats in een beek. Een Romeinse, lees Latijnse, herkomst van het toponiem zat er volgens de auteurs dus niet in.

Gysseling bevestigde deze verklaring. Voorde, Uorda, Vorde, Vorda en het Germaanse furdu verwijzen volgens hem naar een doorwaadbare plaats in een beek.⁵² Dit vinden we ook terug bij Dittmaier in zijn publicatie over 'Rheinische Flurnamen'. Voer (in Duitsland: Furt, Fort, Vort, Fuhr of Fohr) heeft betrekking op een 'Seichte Stelle im Wasser, die leicht durchfahrbar oder überschreitbar ist'. Soms, aldus Dittmaier, werd er nog aan toegevoegd welke dieren die plek zonder gevaar konden passeren, bijvoorbeeld: Schweinfurt of Ochsenfurt.⁵³

Met deze verklaring van het toponiem 'Voerendaal' dienen zich twee problemen aan. Het eerste probleem betreft de vraag waar die ondiepe en doorwaadbare plaats in een beek dan kan hebben gelegen. Als zo'n plaats werd aangeduid met de term 'Voorde' of 'Vorde', of een of andere variant daarvan, dan komt er in Voerendaal maar één plaats voor in aanmerking en dat is opnieuw Terveurt! Terveurt zou dan betekenen: 'de plek waar de beek zo ondiep was dat deze daar eenvoudig kon worden overgestoken'.

Maar met deze vaststelling duikt dan onmiddellijk het tweede probleem op. Tot ca. 1750 zat het wegensysteem rondom Voerendaal en Klimmen, in zover dat nu bekend is, zo in elkaar dat men bij Terveurt de beek niet hoefde noch kon oversteken. Er was namelijk geen directe verbinding tussen Terveurt en Kunrade. De huidige provinciale weg, de Valkenburgerweg, bestond nog niet. Die weg is pas omstreeks 1750 aangelegd over de gronden van de hoeve Terveurt. Om de beek te kunnen passeren moest er bij Terveurt toen wel een brug worden gebouwd.⁵⁴

'Voel moerassig dal'

De Schaesbergse historicus J.J. Jongen bracht in 1962 een heel andere zienswijze naar voren.⁵⁵ Om de betekenis van een plaatsnaam op te sporen, zo stelde Jongen, diende men uit te gaan van de naam die de plaats had in het dialect. De namen die in oude oorkonden stonden vermeld, waren volgens hem onbetrouwbaar. Ze waren meestal opgeschreven door mensen die de plaats en het dialect niet kenden. Ze schreven daarom op wat ze hoorden of meenden te horen.

Als voorbeeld noemde Jongen onder andere 'Furentele'. Deze naam was in de 11de eeuw in het Franse Toul opgeschreven. Men mag ervan uitgaan dat de schrijver zeer waarschijnlijk de plaats niet heeft gekend. Bovendien sprak hij het dialect niet waardoor hij de betekenis van de naam niet heeft begrepen. De taal die hij wel begreep, was het Latijn. En zo is dan de gelatiniseerde schrijfwijze van Voerendaal ontstaan. Jongen sloot echter niet uit dat uit die gelatiniseerde vorm uiteindelijk de schrijfwijze 'Voerendaal' voortkwam. Bij dit betoog van Jongen kunnen twee kanttekeningen worden geplaatst. In de eerste plaats is het nog maar de vraag of het werkelijk zo is geweest dat de toenmalige schrijver in Toul het dialect niet zou hebben begrepen. Nu nog zijn er legio overeenkomsten, ook op woordvlak, tussen de dialecten van onze streken en die van de Elzas. Tot begin 20^e eeuw golden die ook voor Lotharingen waarin Toul is gelegen. Lotharingen is weliswaar, anders dan de Elzas, inmiddels zo unilateraal verfranst, dat nog slechts lokaal en dan nog sporadisch senioren kunnen worden gevonden die het dialect nog machtig zijn. Tot vier, mogelijk drie generaties terug ging die vlieger echter nog wel op. Het dialect dat daar toen nog werd gesproken vertoonde verregaande overeenkomsten met het dialect in onze streken.

Wat dat betreft, mag ook het volgende niet onvermeld blijven. De naam 'Furentele' werd voor het eerste genoteerd in 1065. Paus Leo IX (1002-1054), die in Voerendaal de kerkwijding voltrok, was toen al elf jaar dood. Voordat hij paus werd, heette hij Bruno van Eguisheim. Hij was afkomstig uit de gelijknamige Elzassische plaats. Later werd hij bisschop van Toul. Vanwege zijn Elzassische afkomst zal hij weinig moeite hebben gehad om het in onze streken gesproken dialect te verstaan.

In de tweede plaats is het niet waarschijnlijk dat uit de gelatiniseerde vorm uiteindelijk de schrijfwijze 'Voerendaal' is voortgekomen. In 1090 (zie tabel 1: nr. 2) schreef namelijk een andere schrijver die eveneens het Latijn beheerste, maar die met zijn Duitse achtergrond waarschijnlijk ook het dialect van deze streek verstond, 'furendale' op. Het is heel goed mogelijk dat de onbekende schrijver van de in 1090 opgestelde overeenkomst uit Keulen kwam. De uitruil van goederen tussen de abdij van Brauweiler en de Keulse kerk St. Maria ad Gradus kwam namelijk tot stand door bemiddeling van de Keulse aartsbisschop. En in Keulen werd toen vrijwel hetzelfde dialect gesproken als in Zuid-Limburg.

Wanneer historisch gezien onderlinge verstaanbaarheid mag worden verondersteld tussen onze talig gezien Frankische streken en het Alemannische Toul, dan geldt die wel heel zeker bij eenzelfde vergelijking van onze streken met het Ripuarische Keulen.

De fout die in deze discussie gemakkelijk wordt gemaakt, is dat men vanuit een hedendaags perspectief gezien, het Latijn, c.q. Frans tegenover het Duits stelt. Hiermee wordt voorbij gegaan aan de toenmalige staatkundige, en daarmee ook talige, realiteit. Ook mogen we de Middeleeuwse verkeersstromen, vaak over grote afstanden, niet onderschatten. Het gevolg hiervan was dat mensen met andere talen, c.q. dialecten in aanraking kwamen. Die moesten ze niet alleen verstaan maar ze moesten ook zichzelf verstaanbaar maken.

Om nu het toponiem 'Voerendaal' te begrijpen ging Jongen uit van het dialect. En in het dialect wordt gesproken van 'Voelender'. Omdat de plaats in een dal lag, aldus Jongen, zou het oorspronkelijk wel 'Voelen-del' zijn geweest. 'Del' betekent: laagte, inzinking, plas of laag weiland.⁵⁶

De benaming 'Voelender' voldeed volgens Jongen volledig aan de bodemgesteldheid die men in Voerendaal aantrof: een dal met een veenachtige bodem. Het woord 'Voel' werd gebruikt om het moerassige karakter van de grond aan te duiden. Conclusie: 'Voelender, ontstaan uit Voelender, betekent voel, moerassig dal'.⁵⁷

Een overtuigde, enthousiaste en bevlogen aanhanger van deze zienswijze was Wiel Leufkens.⁵⁸ De plaatsnaam 'Voerendaal' was volgens hem afgeleid van 'Voel', het Germaanse 'Faul'. Voerendaal betekende daarom: plaats in het moeras.

Leufkens ging zelfs zover dat hij een poging ondernam om deze theorie verder te concretiseren. Waar moest dat 'Voel' bijvoorbeeld hebben gelegen? Volgens Leufkens ten westen van de Hogeweg/Hoolstraat en ten oosten van de Tenelenweg en Spekhouwerstraat. Dit gebied vormde volgens hem een trog waarin zich het water van de Kunderberg, Ubachsberg, Winthagen en Colmont verzamelde. Uiteindelijk kwam al dat water in de verschillende beken van Voerendaal terecht.

Leufkens ging nog verder. Zo werd de kern van het 'Voel' of moeras volgens hem gevormd door het huidige Kerkplein. Omstreeks 800 zouden de inwoners van Voerendaal zich op deze plek in het moeras hebben teruggetrokken om zich te beschermen tegen de plunderende, moordende en verkrachtende Noormannen! Na het wegebben van deze beproevingen werden verdere veiligheidsmaatregelen genomen. In het 'Voel' verrees een motte waarop een weertoren werd gebouwd, de huidige kerktoren.

Leufkens kan niet worden ontegenwoordigd dat hij Jongens' zienswijze op een fantasierijke en meeslepende manier verder heeft uitgebouwd. Maar alles bij elkaar is het een te weinig onderbouwd verhaal.

Jongen ging ervan uit dat de plaatsnaam zoals die in het dialect werd weergegeven de enig juiste was. Het was dus eigenlijk niet 'Voerendaal' maar 'Voelendaal'. Dat de *r* volgens deze theorie moest worden vervangen door de *l* vindt enige steun in tabel 1. In de tabel is deze schrijfwijze inderdaad drie keer genoteerd in overdrachtsaktes van in Voerendaal gelegen Keulse leengoederen (tabel 1: nr. 6, 8 en 11).

In strijd daarmee blijft de schrijfwijze 'Furendale' uit 1090. En de in dat jaar genoteerde *r* hield, op de drie genoemde uitzonderingen na, stand in maar liefst elf van in de 13de, 14de en 15de eeuw in Keulen opgestelde aktes. 'Voerendaal' met een *r* is dus in ieder geval door de eeuwen heen de domi-

Het Kasteel Cortenbach

nante schrijfwijze geweest. Deze getalsmatige dominantie is echter géén waterdicht bewijs voor de juistheid ervan.

Een ander gegeven dat Jongens' theorie steun kan geven, is het antwoord op de vraag of Voerendaal vroeger inderdaad een waterrijk en moerassig gebied is geweest. Daarvoor zijn wel verschillende aanwijzingen te vinden. Neem bijvoorbeeld de kerktoren. Volgens Van Hommerich is er in Voerendaal sprake geweest van een kunstmatig verhoogde ligging van zowel de kerktoren als het kerkhof.⁵⁹ Ook is volgens hem de grond eromheen moerassig geweest. Dit doet volgens Van Hommerich denken aan beveiliging door middel van water.⁶⁰ Met deze constatering wordt enige steun gegeven aan de bewering van Leufkens dat de kerktoren ooit op een motte stond.

Ook de architect Sprenger stelde een verhoging vast, maar dan met betrekking tot het maaiveld van het kerkhof. Volgens hem was dat in de loop der eeuwen langzaam opgehoogd. Daarmee hield dit gelijke tred met het verhogen van de kerkvloer. Dat laatste was nodig om het binnenstromen van het hemelwater te voorkomen.⁶¹ Ofschoon de constatering van Van Hommerich en Sprenger niet congruent zijn, hebben ze de vaststelling dat de kerk in een waterrijk gebied moet hebben gelegen gemeen.

Dat er in Voerendaal moerassen waren, wordt vaker bevestigd in de Keulse leenovereenkomsten. Toen bijvoorbeeld in 1378 de hof Ten Hove werd beleend, bestond deze uit akkerland, weiland en moeras ('*Sumpfland*'). Datzelfde gold voor een leengoed dat was gelegen bij de Putter molen. Een ander leen, de hof in Voerendaal genoemd, bestond eveneens uit akkerland, bos en moeras. Naast moeras is er ook vaker sprake van '*broecken*' of '*broecklant*', bijvoorbeeld bij Cortenbach en Puth. En met broekland wordt laag gelegen, moerassig en waterrijk land bedoeld.

Nog een aanwijzing voor de aanwezigheid van moeras kan de naam '*Spekhouwer(-straat)*' zijn. '*Spekhouwer*' kan zijn afgeleid van '*specke*'. Volgens Schrijnemakers verwijst '*specke*' niet naar een 'zachte houtsoort' maar naar een 'moerasbrug'.⁶² Dat zou dan weer een steun in de rug zijn voor Leufkens.

Volgens hem lag het moeras immers ten oosten van de Tenelenweg, c.q. Spekhouwerstraat. In het begin van de twintigste eeuw werden bij ontwateringswerken '*igene Schpekheuer*' takkenbossen bloot gelegd, zogenaamde 'Schanze'. Deze waren ooit bedoeld voor de passage van de bewoners.

Voerendaal is afgeleid van '*Furentele*'

Beweerd wordt ook dat de naam Voerendaal is afgeleid van '*Furentele*', een Romeinse nederzetting waarvan onder andere de opgegraven Villa Rustica getuigt.⁶³ Volgens deze theorie zou Voerendaal zijn naam te danken hebben aan de Romeinse bezetting die ongeveer in de eerste eeuw van onze jaartelling begon en voortduurde tot in de derde eeuw.

Van alle theorieën is deze theorie het minst waarschijnlijk. In de eerste plaats is er geen enkele historische aanwijzing te vinden voor de juistheid ervan. Uit de Romeinse periode van Voerendaal is er namelijk maar één naam bekend, namelijk die van '*Secundius*' of '*Secundio*'. En dat was waarschijnlijk een bewoner van de genoemde Villa Rustica. Deze naam is aangetroffen op een scherf.⁶⁴

In de tweede plaats, zoals al eerder opgemerkt, is deze naam opgeschreven in 1065 in een Latijnse tekst in de stad Toul. Niet onmogelijk is dat de schrijver die naam toen niet goed heeft begrepen en er een Latijnse draai aan heeft gegeven. Dit temeer omdat in 1090 al de naam '*furendale*' op papier verscheen.

Fret

In tabel 1 is verwezen naar drie landkaarten, twee uit de zeventiende en een uit de achttiende eeuw (tabel 1: nr.19). Op deze kaarten werd de kerk van Voerendaal aangeduid als '*Foronsens*'. *Foron*-namen en *Furon*-namen komen vooral in bergachtige streken van Frankrijk veel voor. Volgens de Franse onderzoeker Paul Lebel is de naam van Romaanse of Latijnse oorsprong en betekent 'fret'. De fret is een roofzuchtig dier, waarvoor de kleinste opening groot genoeg is om tot zijn prooi door te dringen. Beken kunnen worden vergeleken met een fret. In periodes van wassend water waren de waterstromen namelijk net zo nietsontziend als de fret. Ze sleurden van alles en nog wat met zich mee.⁶⁵

Deze verklaring van het toponiem Voerendaal lijkt ons vergezocht en niet van toepassing te zijn op Voerendaal. In de eerste plaats is hier sprake van een verfransing van het toponiem. Een aanwijzing hiervoor is dat op de drie genoemde kaarten Valkenburg wordt aangeduid als '*Fauquemont*'. Die verfransing moet worden toegeschreven aan de cartografen die de kaarten hebben samengesteld.

In de tweede plaats mag deze verklaring opgaan voor Franse bergstroompjes, maar niet voor de beken in Voerendaal. Wat niet wil zeggen dat de beken in Voerendaal soms niet buiten hun oevers konden treden en veranderen in een alles met zich mee sleurende stroom.⁶⁶

In de derde plaats hebben we deze naam alleen teruggevonden op oude landkaarten. In oude op schrift gestelde aktes komt men deze verfranste vorm niet tegen.

Markt in het dal

Tenslotte nog een mogelijkheid die schuilt in het Middelnederlandse 'fore', 'fuere' of 'foer' dat behalve prijs ook markt betekent.⁶⁷ Voerendaal zou dan oorspronkelijk 'foredale', 'fuereedale' of 'foeredale' geweest kunnen zijn. *Fore(e)n(t)thale* is 'markt in het dal'. Na samentrekking kan dat *forenthale* zijn geworden.

Ofschoon we geen enkele concrete historische aanwijzing hebben gevonden dat Voerendaal ooit een belangrijke marktplaats is geweest, is dat theoretisch gezien zeker niet onmogelijk. Gezien de bouw van een kerk zal er sprake zijn geweest van een plaats van een zekere omvang, groot genoeg althans om de bouw van een stenen godshuis te rechtvaardigen. Een dergelijke plaats kan ook een marktfunctie hebben gehad. Temeer omdat het belangrijkste middel van bestaan in Voerendaal altijd de landbouw is geweest. Geopperd is wel dat Voerendaal ooit de graanschuur van deze streek is geweest. Er werd in ieder geval veel meer graan geproduceerd dan in Voerendaal en omgeving nodig was. De overschotten werden verkocht. Dat gebeurde in Aken en Maastricht. De voornaamste, historisch vastgestelde marktplaats in de directe omgeving was toen Valkenburg.⁶⁸

Conclusie

De probleemstelling van deze bijdrage was de vraag hoe het toponiem 'Voorendaal' is te verklaren. Daarvoor was het nodig een antwoord te vinden op de vraag hoe dit toponiem was ontstaan. We concluderen dat op deze vraag géén eenduidig antwoord mogelijk is. Er bestaan hierover zes theorieën, maar geen enkele stoelt op doorslaggevend bewijs. Voor vijf van de zes theorieën zijn wel een aantal aanwijzingen te vinden die de mogelijke juistheid van de desbetreffende theorie lijken te bevestigen.

De theorie die beweert dat het toponiem Voerendaal is afgeleid van 'Furen-tele', is de zwakste van allemaal. Hiervoor is namelijk geen enkele aanwijzing te vinden.

Auteurs die als axioma het primaat van het dialect erkennen bij het verklaren van toponiemen, zoals Jongen en Leufkens, zijn het meest zeker van hun zaak. Zij houden het erop dat het toponiem 'Voelender' betrekking heeft op een moerassig dal. Daarvoor zijn ook aanwijzingen gevonden maar harde bewijzen waren dat niet. Een belangrijk argument tegen deze verklaring is het feit dat in 1090 in Keulen in een in het Latijn gestelde overeenkomst 'furendale' werd genoteerd en niet 'fulendale'.

* Dr. F.M. Gerards woont op kasteel Haeren in Voerendaal en is beoefenaar van de regiogeschiedenis.

* Drs. Jean Frins MA (Schaesberg 1982) is germanist, neerlandicus en journalist, lid van de MNL en werkzaam in het onderwijs. Hij beheert de website <http://www.osmodderspraak.com>.

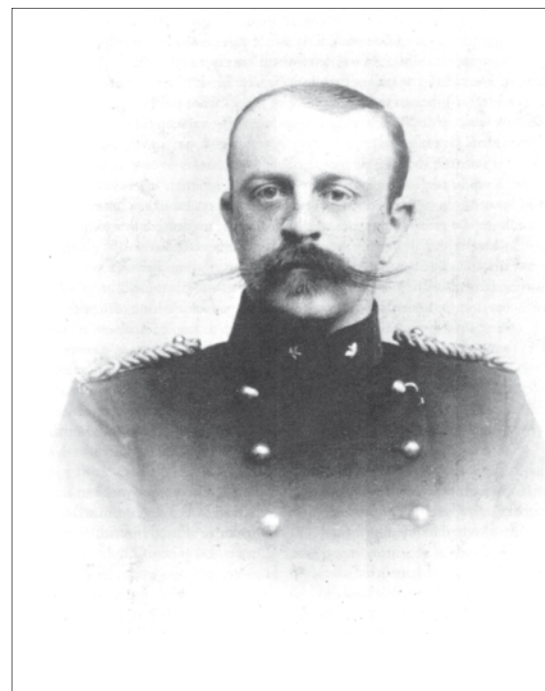
Noten:

1. Met dank aan Mark van Dijk en Roelof Braad die ons tijdens en na het schrijven van deze bijdrage voorzagen van kritische opmerkingen, adviezen en literatuursuggesties.
2. Tabel 1 bevat géén compleet overzicht van alle schrijfwijzen door de eeuwen heen. Het betreft een selectie van de auteurs op grond van markante schrijfwijzen. Daarbij is veel aandacht besteed aan de vroegste periode.
3. Tesser, J. Kerkwijding te Voerendaal door Paus Leo IX in 1049, in: *De Maasgouw* 1949[68], 57. Een kopie van de originele tekst is te vinden in: L. van Hommerich, Pauselijke Kerkwijdingstekst in het cartularium van de St. Gengulfuskerk van Toul, in: *Jubileumboek van Het Land van Herlen 1950-1960* [Heerlen 1961], 153, regel 11 en 12.
4. Lacomblet, Th.J., *Urkundenbuch für die Geschichte des Niederrheins*, Erster Band [Scientia Aalen 1960], 157, nr.: 244.
5. *Die Regesten der Erzbischöfe von Köln im Mittelalter*, Dritter Band, Erste Hälfte [Bonn 1909], 229.
6. Dijk van M en R. Braad, *Transcriptie Cijnsregister van de Heren van Wickrade*, 2; RA Gelderland, Archief van de heren en graven van Culemborg, inv.nr.: 6542.
7. *Die Regesten der Erzbischöfe von Köln*, Achter Band [Düsseldorf 1981], 39, nr.: 126 en 128.
8. *Die Regesten der Erzbischöfe von Köln*, Achter Band [Düsseldorf 1981], 77, nr.: 273.
9. *Die Regesten der Erzbischöfe von Köln*, Achter Band [Düsseldorf 1981], 554, nr.: 2005.
10. *Die Regesten der Erzbischöfe von Köln*, Achter Band [Düsseldorf 1981], 629, nr.: 2305.
11. *Die Regesten der Erzbischöfe von Köln*, Neunter Band [Düsseldorf 1983], 143, nr.: 562.
12. *Die Regesten der Erzbischöfe von Köln*, Neunter Band [Düsseldorf 1983], 365, nr.: 1447.
13. *Die Regesten der Erzbischöfe von Köln*, Zehnter Band [Düsseldorf 1987], 120, nr.: 309.
14. *Die Regesten der Erzbischöfe von Köln*, Zehnter Band [Düsseldorf 1987], 184, nr.: 504.
15. *Die Regesten der Erzbischöfe von Köln*, Zehnter Band [Düsseldorf 1987], 184, 506.
16. *Die Regesten der Erzbischöfe von Köln*, Zehnter Band [Düsseldorf 1987], 184, nr.: 507.
17. *Die Regesten der Erzbischöfe von Köln*, Zehnter Band [Düsseldorf 1987], 473, nr.: 1245.
18. RHCL Maastricht, LvO, inv. nr.: 6402, 16, nr.: 34.
19. RHCL Maastricht, LvO, inv.nr.: 6406, 12.
20. Dijk, M. van, Het probleem der verpandingen in de bank Heerlen, 1626-1627, in: *Msg* 107[1988], 32.
21. Aegideo Martini, *Limburgensis Ducatus* [Anno 1616]; Hennen, H.J.H.L., Heerlen na de Romeinen, in: *40 Jaren Spoor en Mijnen in Zuid-Limburg 1896-1936*, [Vereeniging voor Vreemdelingen Verkeer voor Heerlen 1936], 23, 25.
22. Rijkckheyt Heerlen, *Topografisch Historische Atlas, 1587-heden*, inv.nr.: C-43.
23. Rijkckheyt Heerlen, *Topografisch Historische Atlas, 1587-heden*, inv.nr.: C-45.
24. *Kartenaufnahme der Rheinlande durch Tranchot und v. Müffling 1803-1820* [Landesvermessungsamt Nordrhein-Westfalen 1967].
25. Tesser, J. Kerkwijding te Voerendaal door Paus Leo IX in 1049, in: *De Maasgouw* 1949[68], 49-58.
26. Schreiner, P., *Die Geschichte der Abtei Brauweiler bei Köln 1024-1802* [Pulheil 2001], 40-41; Oediger, F.W., *Die Regesten der Erzbischöfe von Köln im Mittelalter*, Erster Band 313-1099 [Bonn 1954], 360, nr.: 1200; Lacomblet, Th.J., *Urkundenbuch für die Geschichte des Niederrheins*, Erster Band [Scientia Aalen 1960], 157, nr. 244.
27. Zie: [http://nl.wikipedia.org/wiki/Corona_\(diakritisch_teken\)](http://nl.wikipedia.org/wiki/Corona_(diakritisch_teken)).
28. Hommerich, L. van, Pauselijke Kerkwijdingstekst, 154.
29. Hommerich, van L., Het Oude Voerendaal in het Land van Herle, in: *LvH*, 1974[24], 58; L. van Hommerich, Plaatselijke geschiedbeoefening en archief-onderzoek, in: *LvH*, [1952], 2, 76-77.
30. Dijk, M. van, Het probleem der verpandingen in de bank Heerlen, 1626-1627, in: *Msg* 107[1988], 32-33. Volgens deze auteur verdient het jaartal 1634, het jaar waarin het pandschap zou zijn beëindigd, vooralsnog een vraagteken.
31. Thissen, H., *Inventaris van het archief van de gemeente Voerendaal* [Heerlen Rijkckheyt] 10; Peters, P.J.M., *Wandelingen in en om Heerlen met geschiedkundige aantekeningen* [1927] [Heerlen 1983], 76.
32. Thissen, H., *Inventaris*, 10, 11.
33. Kraus, Th.R., *Regesten des Reichsstadt Aachen*, Band 3 [Düsseldorf 1999], nr.: 528 en 529.
34. *Die Chroniken der niederrheinischen Städte, Köln*, Dritter Band [Göttingen 1968], 695 en noot 2.
35. Habets, J., Chronijk der Landen van Overmaas en der aangrenzende gewesten door eenen inwoner van Beek bij Maastricht, in: *PSHAL* 7[1870], 12.
36. Gerards, F.M., Over de afbraak van het kasteel van Voerendaal na 1364, in: *Land van Herle* 58[2008], 3-4.

37. Kerspel betekent letterlijk: 'het gebied waar de kerk het te zeggen heeft'. Zie: E. Verwijs en J. Verdam, *Middelnederlandsch Woordenboek*, Derde deel [s-Gravenhage 1894], 1384.
38. Haupt Staatsarchiv Düsseldorf, Kurkölln, inv. nr.: 912.
39. *Regesten der Erzbischöfe von Köln*, Achter Band [Düsseldorf 1981], 77, nr. 273.
40. Rijkshy Heerlen, *Bronnenboek Heerlen*, 25.
41. De constatering van J. Renes, dat pas bij het begin van de 17de eeuw voor het eerst werd gesproken van Voerendaal als een 'dorp' is dus niet juist. Zie: J. Renes, *De Geschiedenis van het Zuidlimburgse Cultuurlandschap* [Assen/Maastricht 1988], 93.
42. Hommerich van L., F. Welters, *Gedenkboek Voerendaal* [Heerlen 1949], 17.
43. Tummers, P.L.M., Limburgse waternamen, in: P.L.M. Tummers en D.P. Blok, *Waternamen in Limburg en Drenthe* [Amsterdam 1968], 29.
44. Schönfeld, M., *Nederlandse Waternamen* [Brussel 1955], 125.
45. Habets, J., De Leenen van Valkenburg, in: *PSHAL* 1885[20], 157.
46. Tummers, P.L.M. en D.P. Blok, *Waternamen in Limburg en Drenthe* [Amsterdam 1968], 29-30.
47. Tummers, P.L.M. en D.P. Blok, *Waternamen in Limburg en Drenthe*, 32.
48. *Grote Historische Provincie Atlas, Limburg 1837-1844* [Groningen 1992], 98-99.
49. Buiten, H., J. Schueler en F. Veraart, *Het nut van de verandering, de verandering van het nut. Nutsvoorzieningen in Heerlen, 1902-1999* [Heerlen 1999], 59.
50. Peters, P.J.M., *Wandelingen in en om Heerlen*, 76.
51. Hommerich van L., F. Welters, *Gedenkboek Voerendaal*, 17.
52. Gysseling, M., *Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland Deel II* [1960], 1024. Zie ook: F.A. Stoett, *Middelnederlandsch Woordenboek van E. Verwijs en J. Verdam* [s-Gravenhage 1929], 726.
53. Dittmaier, H., *Rheinische Flurnamen* [Bonn 1963], 81.
54. Rijkshy Heerlen, Archief Haeren, 'Aanbreng der Verloren Erven van Haaren & Lindelauf [1784]'; E. Brouwers, *Duizend jaar Klimmen 968-1968* [Klimmen 1968], 18, 21; Hardenberg, H., Het Limburgsche gedeelte van de Romeinsche Heerbaan Keulen-Tongeren, in: *De Maasgouw* 62[1942], 27.
55. Jongen, J.J., Plaats- en riviernamen in onze streek, in: *LvH* 1962 [12], 9-12.
56. Schönfeld, M., *Veldnamen in Nederland* [Arnhem 1980], 44.
57. Jongen, J.J., Plaats- en riviernamen, 11.
58. Leufkens, W., De bewogen geschiedenis van een dorp in het 'voel', in: *Limburgs Dagblad*, 1 juli 1995, 31.
59. Dit kan door iedere wandelaar worden waargenomen. Wanneer men het NS station Voerendaal verlaat en meteen rechts het geasfalteerde pad neemt dat naar de Paralleleweg voert, ziet men het hoogteverschil tussen het kerkhof met de kerktoren en de rest van de omgeving.
60. Hommerich, L. van, De toren der St. Pancratiuskerk, donjon der vesting Heerlen, in: *De Maasgouw* 66[1947], 64.
61. Sprenger, J., De St. Laurentiuskerk te Voerendaal, in: *De Maasgouw* 68[1949], 68, noot 22.
62. Schrijnemakers, M.J.H.A., *Rode, de oudste nederzettingsgeschiedenis van het Land van Rode* [Maastricht 1984], 14.
63. Zie: <http://genwiki.nl/limburg/index.php?title=Voerendaal> (geraadpleegd op 2 december 2013).
64. Ramakers, E., Van Secundius van Voerendaal tot Albertus van Kloosterrade, in: *Het Land van Herle* 45 [1995], 109.
65. Tummers, P.L.M., Limburgse waternamen, 29.
66. Tummers, P.L.M., Limburgse waternamen, 29.
67. Verdam, J., *Middelnederlandsch Handwoordenboek* [s-Gravenhage 1994], 175.
68. Tijdens het ancien regime hoorde Voerendaal bij het Land van Valkenburg en Maastricht niet. Ook Maastricht was dus buitenland. Zie Verder: Rijkshy Heerlen, Inventaris archief van de gemeente Voerendaal [de inventaris bevat geen pagina nummers].

HERINNERINGEN AAN ALBERT VOGEL (1874-1933) AAN ZIJN MOEDER, GROOTVADER EN GROOTMOEDER

Door Frans Gerards*

Albert Vogel

Albert Vogel, de vader van de bekende actrice Ellen Vogel (geb. 1922), verenigde twee zielen in één persoon: hij was niet alleen een professionele voordrachtskunstenaar, maar ook reserve officier in het Nederlandse leger en als zodanig een hartstochtelijke militair.¹ Hij werd op 18 juni 1874 geboren in Bergen op Zoom waar zijn vader dienst deed als officier. Via zijn moeder en grootmoeder, afkomstig van kasteel Meezenbroek in Heerlen en kasteel Haeren in Voerendaal, had hij onmiskenbaar Limburgse wortels. Van zijn moeder en grootmoeder pikte hij verhalen op over het alledaagse leven op die kastelen. In 1923 stelde hij zijn herinneringen aan die verhalen, aangevuld met zijn eigen ervaringen, op schrift.² In dat zelfde jaar bracht hij met zijn tweede echtgenote, Ellen de

Buwalda (1890-1984), een bezoek aan de twee kastelen. In deze bijdrage vatten we zijn herinneringen samen en vullen die, voor zover dat verhelderend kan werken, aan met nieuwe informatie.

Ouders en grootouders

Pauline Sophie Sassen (1840-1906) was Albert Vogels moeder. Zij was gehuwd met Johan Amelius Karel Hendrik Willem Vogel (1837-1926). Pauline Sassen was op 22 april 1840 geboren in Amersfoort. Zij was de dochter van jonkvrouw Thérèse Françoise van Panhuys van Haeren (1806-1887) en Eduard Jan Leonard Sassen (1806-1855). Het echtpaar Sassen-Van Panhuys van Haeren waren dus Albert Vogels grootouders.

Zijn grootouders kregen zes kinderen, drie jongens en drie meisjes. De drie jongens waren Adriaan, August en Armand, de drie meisjes Adèle, Eugénie en Pauline.³ Twee van de drie zonen uit dit huwelijk was geen

Kasteel Meezenbroek

lang leven beschoren. Ze stierven kort na hun geboorte, August in 1835 en Armand in 1842. Adriaan Sassen (1837-1885) vervulde na zijn rechtenstudie in Leiden diverse functies. Zo was hij van 1862 tot 1867 burgemeester van Heerlen. Zijn benoeming tot kantonrechter in 1866 verplichtte hem echter het ambt van burgemeester neer te leggen.⁴

Zijn moeder

Pauline Sassen groeide vanaf haar zevende levensjaar op in kasteel Meezenbroek. Samen met de andere kinderen genoot ze daar volop van het buitenleven. De band tussen de kinderen onderling was goed. De kinderen hingen aan elkaar. Dat gold vooral voor Pauline en haar twee jaar oudere zus Eugénie.

Adriaan ging rechten studeren in Leiden waar hij enige tijd in dezelfde studentenvereniging verkeerde als prins Alexander, de zoon van koning Willem III. De meisjes bleven thuis en kregen daar les van achtereenvolgens een Franse, Duitse en Engelse gouvernante. Samen met Adèle en Eugénie

lazen ze 'de klassieken': Homerus, Shakespeare, Corneille, Racine, Schiller, Heine, Byron en andere grote dichters. Ook reciteerden ze hele episoden uit de 'Ilias', zoals 'Hectors afscheid van Andromache' of fragmenten uit 'Le Cid'. Het was echter niet alleen de poëzie en literatuur die Pauline aantrok. Ze tekende graag en schreef gedichten.

Daarnaast was er tijd om te ravotten. De kinderen verkleedden zich bijvoorbeeld in de jongenspakken van hun broer. Verder kon Pauline goed paardrijden en mennen. Ze hield ervan om in een open rijtuig naar Heerlen of Maastricht te rijden en zelf te mennen.

Toen ze een keer met haar moeder naar Maastricht reed, kwam ze met haar rijtuig klem te zitten op een pas aangelegde spoorwegovergang. Ze stak het spoor over tussen de nog omhoog staande slagbomen terwijl in de verte de trein al aan kwam. Pauline meende dat ze het nog wel kon halen en legde de zweep erover. Maar dan! De slagboom viel omlaag en kwam precies tussen het paard en het rijtuig terecht. Het liep gelukkig allemaal goed af. Maar haar moeder had doodsangsten uitgestaan.

Verder schoot Pauline als de beste schutter. Van haar werd verteld dat ze met een buks op flinke afstand de seringen van de stelen kon schieten.⁵ Dat ze dit echt kon, en dat dit dus geen grootspraak was, heeft Albert Vogel later zelf gezien. Om de kinderen een plezier te doen, nam zijn moeder nog wel eens een enkele keer de buks ter hand. Ze herhaalde dan het huzarenstukje van voorheen.

Aan kasteel Meezenbroek was een pachthoeve verbonden. De zoon van de pachter, Willem Dortu, was een goede vriend van de kinderen Sassen. Als de meisjes gedichten opzeiden, tekenden of elkaar voorlazen, vroeg hij of hij erbij mocht zijn. Op zijn beurt leerde hij de meisjes zaaien, hooien, melken en dorsen. Ja, hij leerde hen zelfs bomen omhakken en snoeien. Verder keek hij toe als de meisjes in overmoed op de ruggen van de koeien de weiden afholden of als ze met een bootje in de gracht voeren. Willem Dortu was Paulines makker bij alle plagerijen en kwajongensstreken. Zijn hele leven lang bleef hij haar trouwe en oprechte vriend.

Toen de broers van Albert Vogel jaren later Meezenbroek nog eens bezochten, werden ze door Willem Dortu met open armen ontvangen. Willem Dortu raakte toen niet uitgepraat over de lieve, mooie en begaafde mevrouw Pauline, die in zijn jeugd zijn vriendinnetje was geweest en voor wie hij een grote verering had. De arme man kwam overigens op een tragische manier aan zijn einde. Hij werd op eenentachtigjarige leeftijd dood gestoken door een stier.

Op 2 december 1855, Pauline was toen vijftien jaar, stierf haar vader op negenenveertigjarige leeftijd op kasteel Meezenbroek aan een hartkwaal. Hij werd begraven in het familiegraf op het kerkhof aan de Akerstraat te Heerlen. Later werden daar ook zijn echtgenote en andere familieleden begraven.⁶

Toen Pauline en haar zusters de huwbare leeftijd bereikten, begeleidde hun moeder hen naar de bals en partijen in Maastricht. Daar ontmoette

Pauline Stassen

Karel Vogel

Pauline de jonge officier Karel Vogel. Karel Vogel was in zijn jonge jaren een goede danser, een flirt, een krante officier en iemand die van het leven hield. Hij werd omschreven als een kaarsrechte, stramme officier, die maar één woord kende: gehoorzamen! Toch moet hij ook zijn mystieke kanten hebben gehad want hij was tevens vrijmetselaar. In Maastricht richtte hij de vereniging 'W.S.' op, die zich toelagde op voordrachtskunst, muziek en toneelspelen.⁷

Het enige bezwaar tegen een huwelijk was het verschil in godsdienst. De Vogels waren van huis uit protestant en de Sassens katholiek. Karel Vogel was echter bereid om schriftelijk te verklaren dat bij eventuele geboorte van kinderen, deze rooms-katholiek zouden worden opgevoed. De wederzijdse ouders hadden toen géén bezwaar meer. Het huwelijk vond plaats op donderdag 8 mei 1862.

Voorafgaande aan dit huwelijk, op 28 maart 1862, werd bij notaris Gerard Smeets in Heerlen een akte van huwelijksvoorwaarden en schenking opgesteld. Omdat Pauline nog minderjarig was, werd ze bij de notaris bijgestaan door haar moeder. De aanstaande bruid en bruidegom kwamen overeen dat de onroerende goederen van de gemeenschap waren uitgesloten. Maar de eerst stervende zou aan de langst levende wel het vruchtgebruik van die goederen schenken. Het ging daarbij om ruim negen bunder bouwland te Bocholtz met een geschatte waarde van 440 gulden jaarlijks.⁸

Uit dit huwelijk werden zeven kinderen geboren. In 1863 werd in Maastricht de oudste zoon geboren. Hij heette Karel, net als zijn grootvader. Paul en Adrie kwamen ter wereld in Gorinchem en Theodoor, Willem, Albert en Armand in Bergen op Zoom.⁹ Het leven van de zeven kinderen ging niet over rozen. Paul en Armand stierven

al in hun eerste levensjaar. Karel had als kind een ernstige hartziekte. Adrie, Theo en Willem worstelden op hun beurt met de dood.

Albert, de latere kunstenaar, was tot zijn negende jaar een angstig en zwak kind. Zijn ouders maakten zich steeds grote zorgen om hem. Met de grootste moeite werd hij als een echt bakerkindje groot gebracht.¹⁰ Bovendien was hij een slechte eter. Hij bracht zijn moeder tot wanhoop door maar liefst twee uur achter zijn bord te zitten. Maar als kleine jongen openbaarde zich bij hem ook al zijn liefde voor de poëzie en de voordrachtskunst. Hij tooide zich bijvoorbeeld graag met de sjaals van zijn moeder om vervolgens een of andere historische figuur uit te beelden. Bij verjaardagen werd hij op een tafel gezet en met bloemen in de hand zei hij dan versjes op. Hij deed dat toen al met zoveel verve dat het in de hele familie bekend was.¹¹

Het gezin Vogel-Stassen

Ieder jaar ging moeder Pauline een keer op bezoek bij haar familie in Maastricht. Albert en een van de andere kinderen gingen met haar mee. Ze reisden dan vanuit Bergen op Zoom over België naar Maastricht. Daar logeerden ze in de Tongersestraat bij oom Adriaan, de oudste broer van Pauline, die in deze stad als rechter werkzaam was bij de arrondissementsrechtbank. In de tuin van zijn huis stond een kanon met een brandglas erboven dat precies om twaalf uur afgang als de zonnepijp op het hoogste punt stond. Albert Vogel omschreef zijn oom als een aardige en goede man. Hele dagen bracht hij door in zijn tuin. Aan de kinderen vertelde hij dan van alles over de planten en bloemen die er groeiden.

Albert Vogel hield zielsveel van zijn moeder. Zij steunde hem in alle opzichten. Met haar fijne kunstenaarsnatuur voelde hij zich door haar ten volle begrepen. Als de schoolse officiersopleiding hem te zwaar dreigde te worden, wist ze hem altijd weer opnieuw te motiveren. 'Lieve jongen', zei ze dan, 'wordt wat je wilt, maar slaag eerst, dan staat de wereld voor je open!' En hij slaagde! Toen hij eenmaal officier was, kon hij zich in zijn vrije tijd geheel wijden aan de voordrachtskunst.

Als voordrachtskunstenaar begon hij successen te boeken. Hij kreeg bekendheid. Maar ook toen bleef zijn moeder voor hem erg belangrijk. Had hij het doorzettingsvermogen en de zin voor avontuur van zijn vaders kant geërfd, zijn artistieke kwaliteiten kwamen onmiskenbaar van zijn moeders kant, zo vond hij.¹² Hij omschreef haar als 'een prachtige artistieke geest, een diep gevoelig en religieus hart vol offervaardigheid, opgewektheid en zin voor humor'.

Omdat zij haar leven geheel gewijd had aan de opvoeding van haar vijf wilde jongens kwam haar kunstzinnige aanleg onvoldoende tot ontwikkeling. Maar dat ze over die aanleg beschikte, bleek uit haar gedichten. Albert Vogel noteerde daarover: *'Maar wie hare gedichten leest op den dood van haar lievelingen Paul en Armand of dat op haar moeder, wordt overmand door aandoening'*.

Toen haar zoon Albert als kunstenaar succesvol begon te worden, ontging dat zijn moeder niet. Als hij bijvoorbeeld in Den Haag moest optreden, zat zij vaak in de zaal. Als dan op het einde van de voorstelling het applaus los brak en Albert Vogel de zaal bedankte, zochten zijn ogen die van zijn moeder die dan vol tranen stonden.

Hoe zeer hij ook van zijn vak hield, zijn moeder stond steeds op de eerste plaats. Dat blijkt onder andere uit zijn woorden: *'Maar het meest hield ik ervan met mijn oud geworden moedertje te zitten vrijen en uit haar mond woorden van liefde en wijsheid te hooren'*. De dertiende november 1906, de dag waarop zij plotseling overleed, moet voor Albert Vogel dan ook een ramp zijn geweest. *'Met haar werd een stuk van mijn hart begraven'*, noteerde hij. Méér wilde hij er niet over kwijt.

Pauline Sassen werd zesenzestig jaar. Zij werd in Den Haag begraven op het rooms katholieke kerkhof.

Zijn grootvader

Albert Vogel heeft zijn grootvader, Eduard Jan Leonard Sassen, niet persoonlijk gekend. Hij werd te 's-Hertogenbosch geboren op 20 november 1806. Van zijn moeder hoorde hij dat zijn grootvader als jongen een echte waaghals was. Bij spel en sport was hij graag haantje-de-voorst. Hij had een wiskundeknobbel en een voorliefde voor de krijgsmacht. Hij werd 1^e luitenant bij het *'Korps Rijdende Artillerie'*. In 1848 werd hij gepensioneerd als kapitein. Hij kocht toen kasteel Meezenbroek waar hij zich als grondeigenaar en rentenier vestigde met zijn gezin.¹³

Gedurende de Tiendaagse Veldtocht van 2 tot 12 augustus 1831 wist hij de Militaire Willemsorde 4e klasse te verwerven. Hij vernagelde twee vijandelijke batterijen bij Namen, onder hevig vijandelijk vuur en slechts begeleid door enkele manschappen. Later werd hij in Heerlen lid van de gemeenteraad en plaatsvervangend kantonrechter.¹⁴

Na de oorlog ontmoette hij in Maastricht freule Thérèse Françoise van Panhuys van Haeren: *'Een groote liefde vereenigde weldra hun beider hart en zij zwoeren elkander trouw'*.

Eduard Sassen was voor alles paardenliefhebber en ruiter. Hele dagen zat hij te paard. Hij had een voorkeur voor wilde en onhandelbare dieren. Alberts grootmoeder schrok zich een keertje bijna dood toen zij aan de overkant van de gracht van kasteel Meezenbroek in razende vaart een pas aangekochte vos in z'n eentje voorbij zag komen. Hij had zijn meester eraf gegooid terwijl deze deerlijk gekwetst in veld lag. Verder hield hij van literatuur en schilderkunst. Zelf schilderde hij niet onverdienstelijk en hij verdiepte zich graag in goede literatuur.

Zijn grootmoeder

Albert Vogels grootmoeder was Thérèse Françoise van Panhuys van Haeren. Haar ouders waren mr. Johan Cornelis van Panhuys van Haeren (1766-1849) en Marie Sophie Delwarde (1772-1844). Johan Cornelis van Panhuys was in Voerendaal heer van Haeren en Dammerscheid. In de periode van 1840 tot 1845 zette hij zich in Voerendaal in voor de restauratie en verbouwing van de kerk.¹⁵ Tevens was hij een stuwende kracht achter de realisatie van een school met een woning voor de onderwijzer.¹⁶ Hij was lid van de Ridderchap van het Hertogdom Limburg. Bovendien was hij rijk. Bij zijn overlijden in 1849 werd zijn totale bezit geschat op 264.858 gulden.¹⁷

Uit het huwelijk Van Panhuys-Delwarde werden in een tijdsbestek van twaalf jaar negen kinderen geboren waarvan er drie jong overleden. Jonkvrouw Thérèse Françoise van Panhuys van Haeren was in dit gezin het vijfde kind. Ze had nog twee broers en drie zusjes. Zij werd op 8 juli 1806 geboren in Maastricht en zij overleed op tachtigjarige leeftijd in dezelfde stad op 26 maart 1887.¹⁸ Albert Vogel was toen dertien jaar.

'Grootmoeder was een lieve aanhankelijke vrouw en eene door hare kinderen innig geliefde moeder', zo noteerde Albert Vogel. Zij groeide onder andere op in kasteel Haeren. Haar familie onderhield vriendschappelijke contacten met de andere kasteelheren in de omtrek van Voerendaal. Haar vader, Johan Cornelis van Panhuys, was een hartstochtelijke jager. Als hij op jacht ging, mochten zijn echtgenote en zijn kinderen hem soms volgen in een rijtuig. Daarna mochten ze ook het jagersdiner bijwonen. Dikwijls bezochten ze Heerlen. Maar de grootste pret beleefden ze met hun tochten naar Maastricht. In die stad, waar veel kennissen en familie woonden, werden de inkopen gedaan.

Thérèse kreeg les van een Franse en Engelse gouvernante. Toen ze achttien jaar was, begon haar intrede in de wereld. Ze bezocht samen met haar moeder, Marie Sophie Delwarde, de bals en partijen in Maastricht. Daar leerde ze luitenant Eduard Jan Leonard Sassen kennen. Haar ouders waren in eerste instantie tegen deze relatie. Zij wilden er niets van weten dat hun familie werd opgezaald met een officier. Zij hadden voor hun dochter iemand anders op het oog, een econoom die in de buurt van kasteel Haeren woonde.¹⁹ Een huwelijk met deze man hadden haar ouders als een vast staand feit aangenomen.

Thérèse liet zich echter niet vermurwen. Zij verliet Haeren en trok in Maastricht in bij de familie Van Emminghaus. Zeer waarschijnlijk was dat haar oom Guillaume Ernest Frederic van Emminghaus en haar tante Adriana Wilhelmina Angeline van Panhuys, een jongere zus van haar vader.²⁰ Vanuit het huis van deze familie, die haar met de grootste gastvrijheid hadden ontvangen, trad zij op 6 juli 1833 in Maastricht in het huwelijk met Eduard Jan Leonard Sassen. Het huwelijk was zeer gelukkig.

De verstoorde verhouding met haar ouders duurde niet lang. Na enige tijd had een verzoening plaats. Thérèse en haar man logeerden nadien veelvuldig op kasteel Haeren, ook na het overlijden van haar ouders. Op 28 september 1844 overleed op kasteel Haeren haar moeder en vijf jaar later, op 21 oktober 1849, haar vader. Nadien logeerden ze vaak bij haar broer, Eugène François Auguste die toen heer van Haeren was. Met haar kinderen

en kleinkinderen - en Albert Vogel nog als zuigeling - bracht ze graag enige tijd door op het kasteel.

Na het overlijden van haar vader verwierf Thérèse kasteel en pachthoeve de Bongard in Bocholtz. Ze erfde dit met alle gebouwen, tuinen, boomgaarden, weilanden, hooi- en bouwlanden, schaapsweiden, bossen, heide en vijvers.²¹ De omvang van deze goederen bedroeg ruim vijftig bunder. De waarde werd geschat op 56.694 gulden. Op 12 december 1881 verkocht ze deze goederen voor 87.000 gulden aan de familie Michiels van Kessenich.²²

Eduard Jan Leonard Sassen werd door de adellijke familie Van Panhuys niet alleen volledig geaccepteerd, maar groeide ook uit tot vertrouwenspersoon en woordvoerder van de familie. Dat blijkt uit een incident dat zich voordeed direct na het overlijden van zijn schoonvader. Johan Cornelis van Panhuys overleed op 21 oktober 's avonds om zeven uur op kasteel Haeren. Een dag later ging de kantonrechter Hendrik Willem van Aken in gezelschap van de griffier Herman Joseph Rofs naar Haeren. Hij deed dat op verzoek van Zénobie Louise Dibbets.²³ Zij was de weduwe van de op 19 februari 1848 overleden oudste broer van Thérèse, jonkheer mr. Henri Ernest van Panhuys. Zij had de kantonrechter verzocht de nalatenschap van haar schoonvader te laten verzegelen.

Dit verzoek doet vermoeden dat zij met haar schoonfamilie gebrouilleerd is geweest. Waarschijnlijk vreesde ze dat er met de erfenis zou worden geknoeid en zij haar rechtmatig deel geheel of gedeeltelijk mis zou lopen.

's Middags omstreeks vier uur kwamen de kantonrechter en de griffier aan op het kasteel. Wie echter schitterde door afwezigheid was Zénobie Louise Dibbets. Gezien haar verzoek had ze er wel moeten zijn. Op z'n minst had ze een gemachtigde moeten afvaardigen. Dit ondersteunt opnieuw het vermoeden dat zij met haar schoonfamilie in onmin leefde want de andere erfgenamen waren wel in het sterfhuis aanwezig. Het meest aannemelijk is dat zij de confrontatie niet heeft aangedurfd.

Toen de kantonrechter arriveerde, verwijderden zich de overige erfgenamen. Wie namens de familie de kantonrechter te woord stond, was Eduard Jan Leonard Sassen. Als echtgenoot van Thérèse trad hij op als woordvoerder van de erven Van Panhuys.

De heer Sassen tekende onmiddellijk verzet aan tegen het verzoek van zijn afwezige schoonzus. Volgens hem kon zij noch wettelijk noch op grond van een uiterste wilsbeschikking aanspraak maken op de open gevallen erfenis. Bovendien faalde zij door niet persoonlijk te verschijnen. Hierdoor ontbrak de standvastige overtuiging dat zij dit verzoek ook daadwerkelijk had ingediend. Bovendien was haar verzoek gebaseerd op een testament van haar overleden man.

De kantonrechter vertrok onverrichter zake. In zijn proces verbaal noteerde hij: *'Aangezien alle wettige erfgenamen zich ten sterfhuize bevonden, hebben wij kantonrechter het niet nodig geacht, eenen bewaarder aanstellen voor de verzekering des boedels, te meer ons geen omstandigheden voorkomen welke gegronde vrees tot verduistering zoude kunnen geven'*²⁴

Na de dood van haar echtgenoot in 1855 bleef Thérèse Sassen-Van Panhuys

nog geruime tijd op kasteel Meezenbroek wonen. Daar verbleef ze vooral 's zomers. 's Winters was ze in Maastricht waar ze haar dochters begeleidde op de bals en partijen. Op 8 augustus 1876 werd kasteel Meezenbroek verkocht met de daarbij horende gebouwen, tuinen, sloten, poelen, moerasgrond, vijvers, boomgaarden, weilanden en een gedeelte van de hooilanden en bouwlanden. De verkochte goederen bedroegen in totaal tien hectaren en drie en zeventig aren.²⁵

Thérèse Sassen-Van Panhuys vestigde zich toen bij haar oudste zoon Adriaan in Maastricht waar ze 'bonne mama' werd genoemd. Later, waarschijnlijk nadat in 1885 haar zoon was overleden, woonde ze in bij haar oudste dochter Adèle in de Papenstraat.²⁶ Daar had ze haar eigen kamer. Ze zat daar meestal op de canapé onder het schilderij van haar overleden echtgenoot of ze liep strompelend op haar stokje door de kamer. Als Pauline Sassen bij haar op bezoek kwam, zat ze in die kamer vaak hand in hand met haar moeder terwijl ze - bijna altijd Frans sprekend - samen met haar oude jeugdherinneringen ophaalde.

Tante Adèle was gehuwd met Hendrik Willem Mathieu Habraken (1824-1876). Ook bij haar logeerde Albert Vogel meerdere malen. 's Morgens, zo herinnerde hij zich, ging tante Adèle samen met haar moeder bij de bakker vlaai bestellen. Zijn nichtjes Habraken, die allemaal veel ouder waren dan hij, namen hem soms mee naar Slavante en met zijn moeder wandelde hij vaak door de stad en over het Vrijthof.

De kastelen Haeren en Meezenbroek

In het voorjaar van 1923 bracht Albert Vogel samen met zijn echtgenote Ellen de Buwalda nog een keer een bezoek aan de kastelen Haeren en Meezenbroek. Uit zijn beschrijving blijkt dat kasteel Haeren toen nog was omgeven door een gracht waarover een stenen brug toegang gaf tot het slot. Achter het eigenlijke kasteel, het voormalige herenhuis, was een grote binnenplaats die door een boerderij was omgeven. Op die binnenplaats kwamen de stallen voor het vee uit, de hoenderhokken, de rijtuigenloodsen, de melkerij en de voorraadschuur. Op de binnenplaats lag ook een grote mestvaalt en er was een eendenvijver. Verder waren er diverse hondenhokken. Over de binnenplaats trippelden een ontelbaar aantal kippen rond, poelepetaten, eenden, ganzen en pauwen. Voor het kasteel lagen de landerijen en daaraan grenzend lagen de jachtgronden.

Albert Vogel en zijn echtgenote bezochten ook het herenhuis waar toen de heer Sprenger van Eyck woonde, een mijnningenieur. Het herenhuis zag er van binnen prima uit, het was geheel gerestaureerd.

Het bezoek aan kasteel Meezenbroek liep echter uit op een teleurstelling. Het kasteel verkeerde in een vervallen toestand.²⁷ Bovendien was het mooie landschap eromheen helemaal verdwenen. De oude bossen waren vervangen door fabriekspijpen en mijnschachten. Meezenbroek, zo stelde Albert Vogel vast, was wat kleiner dan kasteel Haeren. Maar ook hier omgaf een gracht het huis, de tuin en de boerderij en er was die eigenaardige binnenplaats die men ook op Haeren aantrof.

Kasteel Meezenbroek

Slot

In de eerste week van november 1933 was het verschillende vrienden opgevallen dat Albert Vogel er niet zo goed uitzag. Toch was hij nog volop actief. In zijn agenda stond bijvoorbeeld nog een optreden in Maastricht gepland. Op 8 november werd de voordrachtskunstenaar echter getroffen door een hartaanval. Hij had zijn kinderen goedenacht gekust en zich teruggetrokken in zijn studeerkamer om nog wat door te nemen. Een uurtje later vond zijn vrouw hem dood achter zijn bureau.²⁸

Zijn weduwe, Ellen de Buwalda, kwam daarna in ernstige financiële problemen. Op 18 april 1939 werd vrijwel de gehele inboedel van hun huis (Huis Elisavetha in Den Haag) bij de firma Van Marle en Bignel geveild. In de catalogus van de veiling werden alle stukken zorgvuldig gerubriceerd, maar wat onder andere ontbrak, waren de schilderijen van Albert Vogels Limburgse voorouders Sassen en Van Panhuys.

Niemand weet waar die zijn gebleven. In 1995 herinnerde zich een familielid dat al deze familieportretten door Ellen de Buwalda persoonlijk zorgvuldig in reepjes waren gesneden. Zij wilde niet dat die bij een of andere nieuwe rijke aan de muren zouden komen te hangen.²⁹

* Dr. F.M. Gerards woont op kasteel Haeren in Voerendaal en is beoefenaar van de regiogeschiedenis.

Noten:

1. Westenholz, C. de, *Albert Vogel. Voordrachtskunstenaar* [Amsterdam 2003], 7-9.
2. Vogel, 1923, handgeschreven manuscript, samengesteld ter gelegenheid van zijn vijftienvigti jarig kunstenaarsjubileum in 1924. Gemeentearchief Den Haag, Archief Albert Vogel sr., inv.nr.: 12. Een gedeelte van dit archief werd de auteur ter hand gesteld door dr. C. Westenholz. De in deze bijdrage beschreven herinneringen komen uit dit handgeschreven manuscript.
3. Westenholz, C. de, *Albert Vogel*, 32; Archief Albert Vogel sr., inv.nr.: 12.
4. *Heerlen van dorp tot stad* [Heerlen zj], 67; Put, M.M.J., M. van Dijk, *2000 jaar Heerlen. Van Romeinse nederzetting tot moderne stad* [Heerlen 1998], 208-209.
5. Westenholz, C. de, *Albert Vogel*, 33.
6. Enkele jaren geleden heeft de auteur dit graf nog op het kerkhof aan de Akerstraat te Heerlen gezien met een grote hardstenen obelisk waarin de namen van de overledenen stonden gegraveerd. Het graf is er niet meer.
7. Westenholz, C. de, *Albert Vogel*, 31-32.
8. Rijckheydt Heerlen, Notariële archieven, inv.nr.: 473, aktenr.: 68.
9. Westenholz, C. de, *Albert Vogel*, 34.
10. *Albert Vogel Gedenkboek (1899-1924)*, 14.
11. Westenholz, C. de, *Albert Vogel*, 35.
12. Westenholz, C. de, *Albert Vogel*, 33.
13. Rijckheydt, Heerlen, Archief van notaris G. Smeets, inv.nr.: 487, aktenr.: 185. De koopakte van kasteel Meezenbroek passeerde bij notaris J.W.D. Smeets d.d. 22 maart 1847.
14. Epen, D.G., van, *Adelsarchief Jaarboek voor den Nederlandschen Adel* [s-Gravenhage-Brussel], 84.
15. Crutzen, G.H.M., De bouw van de Dumoulinkerk in Voerendaal, 1840-1845, in: *Historische en Heemkundige Studies in en rond het Geuldal*, Jaarboek 2005 (Valkenburg aan de Geul 2005), 67-105.
16. Crutzen, G.H.M., Abraham Ouburg's modelschool in Voerendaal van 1820-1831, in: *Historische en Heemkundige Studies in en rond het Geuldal*, Jaarboek 2004 [Valkenburg aan de Geul 2004], 124.
17. Rijckheydt Heerlen, Archief kasteel Haeren, Deeling der goederen van Jan Cornelis van Panhuys en Marie Sophie Delwarde. Het betreft hier een schatting van het kadaster in 1850.
18. Epen, D.G., van, *Adelsarchief Jaarboek*, 83-84.
19. Helaas vermeldt Albert Vogel dat hij de naam van deze econoom, c.q. gewenste huwelijkspartner was vergeten.
20. NA 's-Gravenhage, De archieven van de familie van Panhuys 1566-1922 en aanverwante families, XVI, inv.nr.: 521, fol. 128. Het huwelijk tussen Guillaume Ernest Frederic van Emminghaus, die op 16 februari 1771 in Keulen was geboren, en Adriana Wilhelmina Angelina van Panhuys, die op 31 december 1768 was geboren in Maastricht, vond plaats op 23 augustus 1801 in Maastricht. Het echtpaar kreeg onder andere een zoon, die op 5 juni 1816 op veertienjarige leeftijd te Amby overleed.
21. Rijckheydt Heerlen, Archief adellijk leengoed Haeren te Voerendaal, 'Deeling der goederen ngelaten door J.C. van Panhuys en M.S. Delwarde, 25 maart 1850'.
22. Dohmen, H., De Bongard, Het vergeten kasteel, eens zetel der Heerlijkheid Sempelveld en Bochtoltz, in: *Het Land van Herle* 14(1963), 52.
23. Zij was een dochter van Bernardus Cornelis Joannes Dibbets (1782-1839), o.a. generaal-majoor in het Nederlandse leger. Zie: P.J.H. Ubachs en I.M.H. Evers, *Historische Encyclopedie Maastricht* [Zutphen 2005], 144; P.J.H. Ubachs en I.M.H. Evers, *Tweeduizend jaar Maastricht. Een Stadsgeschiedenis* [Zutphen 2006], 190-191.
24. Rijckheydt, Heerlen, Archief kasteel Haeren.
25. Volgens Albert Vogel bracht het landgoed Meezenbroek toen 50.000 gulden op. Nog geen twintig jaar later, nadat de kolenlagen waren ontdekt, verkocht de nieuwe bezitter een deel der landerijen voor 250.000 gulden. Albert Vogel: 'Had grootmoeder dat maar kunnen voorzien, dan hadden wij een buitenkansje gehad'. Uit het archief van notaris G. Smeets blijkt dat het landgoed Meezenbroek werd verkocht op 8 augustus 1876. De kopers waren de gebroeders Penners, Leonard Joseph en Arnold Joseph. Leonard Joseph was lid der Provinciale Staten. De broers woonden op de Berghof in Hoensbroek. De koopprijs was 22.000 gulden. De kopers deden een aanbetaling van 11.000 gulden. Het resterende bedrag werd afbetaald. De jaarlijkse rente bedroeg vier procent. Zie: Rijckheydt Heerlen, Archief van notaris G. Smeets, inv.nr.: 487, aktenr.: 185.
26. Het huis is volgens Albert Vogel daarna geheel verbouwd tot het Nederlandse Bankgebouw.
27. Omstreeks 1935 is het landhuis gesloopt. Zie: W. Hupperetz, B. Olde Meierink en R. Rommes, *Kastelen in Limburg. Burchten en landhuizen (1000-1800)*, [Utrecht 2005], 425-426.
28. Westenholz, C., de, *Albert Vogel*, 284-285.
29. Westenholz, C., de, *Albert Vogel*, 290-291, 336.

AANGESTIPT ...

Door Frans Gerards, Sander van Daal en Mark van Dijk

De geur van kolen

Joep Dohmen. [Heerlen 2013]. 249 pg. Geïll.
ISBN: 978-90-79226-10-8. Prijs: € 19,50.

Wie zich een beeld wil vormen van de geschiedenis van de streek die nog niet zo lang geleden de 'Oostelijke Mijnstreek' heette, wordt in het boek van de journalist Joep Dohmen op zijn wenken bediend. Het betreft de periode van ca. 1880 tot en met heden. Maar ook genealogen, die met opgetuigde kwartierstaten een familiegeschiedenis willen schrijven, kunnen uit dit boek de nodige inspiratie putten. De streekgeschiedenis is namelijk opgehangen aan vijf generaties Dohmen. Hierdoor worden in dit boek steeds twee sporen gevolgd. Het wel en wee van de verschillende generaties wordt verbonden met de lotgevallen van de streek. En in die streek gaat het vooral om Heerlen.

Deze combinatie, gekoppeld aan de passie voor de streek, het schrijverstalent en de journalistieke ervaring van de auteur, heeft geleid

tot een boeiend en meeslepend verhaal. De opkomst, bloei en ondergang van de mijnbouw staat daarin centraal. Logisch ook want de verschillende generaties Dohmen hadden direct en/of indirect met die 'geur van kolen' te maken.

Aanleiding voor het schrijven van dit boek was een bruine reiskoffer, gevuld met persoonlijke documenten van zijn ouders, gevonden in 2005 nadat zijn moeder was overleden. Zijn vader was al zesentwintig jaar eerder overleden. Deze documenten riepen bij Dohmen de nodige vragen op. Vanuit zijn herinneringen kon hij die niet beantwoorden. Er restte hem niets anders dan erop uit te trekken en onderzoek te doen. En dat is Joep Dohmen, gezien zijn reeks van eerdere publicaties, wel toevertrouwd.

Een breed scala aan bronnen werd benut. De nodige boeken en artikelen werden gelezen, internetsites en archieven geraadpleegd, waar nodig, sprak de auteur met buurtbewoners, ervaringsdeskundigen en nabestaanden. Alles bij elkaar leverde dat een schat aan informatie op.

Centraal in dit boek staat de snelle opkomst en de even snelle ondergang van een stad. En dat is Heerlen. Die snelle opkomst maar ook de snelle ondergang was te danken aan maar één ding, namelijk de mijnbouw. De geschiedenis van stad en streek is dan ook nauw verweven met de geschiedenis van de mijnbouw die zo rond 1890 begon.

De mijnen werden de belangrijkste werkgevers. Heerlen en omstreken leefden van de mijnen. Hierdoor werd Heerlen de moderne tijd in geslingerd met de aanleg van riolering, drinkwaterleiding, elektrisch licht in elk huis en een spoorwegaansluiting. Maar, aldus de auteur, een ziel had die stad niet. Heerlen was een kunstmatige stad, met steeds meer inwoners zonder gemeenschappelijke identiteit. Om desintegratie en maatschappelijke onrust te voorkomen, het meest gevreesd werd het rode gevaar (communisten en socialisten), werd er een reeks van maatregelen genomen. Belangrijk was de bouw van talrijke arbeiderswoningen. Elke mijnwerker kreeg zijn eigen huisje met een lapje grond. Dat alles samengeklonterd in de bekende kolonieën.

Ondertussen behoorde de familie van de auteur tot de sociale stijgers. Sommigen schopten het zelfs tot beambte, wat de familiebanden niet ten goede kwam. Er groeide afstand. Men ontmoette elkaar nog één keer per jaar met Allerheiligen en Allerzielen op het kerkhof.

Spannend wordt het boek als de rol van burgemeester Marcel van Grunsven wordt besproken. De in 1926 aangestelde burgemeester ontpopte zich in Heerlen als een autoritaire bestuurder die vanwege forse bezuinigen bereid was om zijn jaarsalaris met duizend gulden te verlagen. Mooi gebaar! Zo iets zie je nog maar zelden. Falende bestuurders regelen tegenwoordig liefst nog gauw een bonus voor zich zelf.

Maar daarmee is over Van Grunsven nog lang niet alles gezegd. Hij was tenslotte ook de 'oorlogsburgemeester' van Heerlen. Dohmen gaat uitvoerig in op de dubbelrol die Van Grunsven in deze periode moest spelen. Daarbij komt hij er niet al te gunstig vanaf. 'Gecollaboreerd' is waarschijnlijk te veel gezegd, maar dat hij zijn oren zo nu en dan wel degelijk naar de Duitse bezetter liet hangen, staat volgen de auteur wel vast. Jean Vincken, eigenaar van de porseleinwinkel in de Oranje-Nassastraat, was daar in ieder geval heilig van overtuigd.

Van Grunsven bleek echter een overlever te zijn. De naoorlogse zuivering had wel degelijk kritiek op zijn gedrag maar aan zijn 'oprechte nationale gezindheid' werd niet getwijfeld. Hierbij kreeg de burgemeester niet alleen de nodige politieke steun maar ook steun van zijn gemeentearchivaris Leo van Hommerich.

Het stuk over Van Grunsven is eigenlijk het meest interessante deel van het boek. Temeer omdat aan Van Grunsvens gedrag in oorlogstijd, voor zover we weten, nog nooit een gedegen studie is gewijd. Het is de verdienste van Joep Dohmen dat hij daartoe een aanzet heeft gegeven. Maar het laatste woord hierover is nog niet gezegd.

Voor de wat oudere lezer, waartoe deze boekrecensent behoort, bevat het naoorlogse deel van Dohmens studie niet zoveel nieuws meer. We hebben het zelf allemaal meegemaakt: de totalitaire controle van de Rooms Katholieke kerk, het mandement van de bisschoppen in 1954, de toespraak van minister Joop den Uyl over de aanstaande mijnsluiting, de aanleg van de Promenade met glanzende warenhuizen, en ga zo maar door.

Maar goed, Heerlen moest worden opgestuwd in de vaart der volkeren. Afbraak- en nieuwbouwwoede paste in het gemeentelijke beleid om van

Heerlen een moderne stad te maken. Daarvoor werden de nodige historische gebouwen gesloopt. Met name wethouder Hub Savelsberg, door sommigen ook wel 'Hub de sloper' genoemd, maakte zich daaraan schuldig. Wat Heerlen eraan over hield was een ongezellige stad. Een stad zonder ziel!

Aan de sloop van Heerlen deden de ouders van Joep Dohmen in ieder geval niet mee. Zij kochten en restaureerden in 1970 de 14^e-eeuwse Caumermolen. Wat in dit boek te weinig aan bod komt, is de dieper gelegen motivatie van de verschillende stadsbestuurders om bij herhaling te slopen en grootschalige nieuwbouwprojecten te starten. Waren ze erop uit om een standbeeld voor zichzelf op te richten? Ging het heel praktisch om het scheppen van werkgelegenheid? Was het de door een gevoel van minderwaardigheid gevoede onderhuidse naijver met een echte stad als Maastricht? Was er sprake van kongsies met de gerenommeerde aannemersbedrijven? Was het een combinatie van het een en het ander? Wie zal het zeggen! (FG)

Na de boekpresentatie in Schunck* te Heerlen zijn er verschillende reacties gekomen op de beschrijving van Joep Dohmen over de houding van burgemeester Marcel van Grunsven in oorlogstijd. Ook de gemeenteraad van Heerlen vroeg bij monde van Ron Meijer het college van Burgemeester en Wethouders om nieuw objectief onderzoek van het oorlogsverleden. Momenteel doen meerdere gerenommeerde Limburgse historici onderzoek om het oorlogsverleden van de burgemeester in het juiste perspectief weer te geven en een antwoord te geven op de vraag of hij toch niet beter had kunnen aftraden toen van hem medewerking aan het Duitse bewind gevraagd werd. Een antwoord daarop is nog niet zo gemakkelijk te geven. De onderzoekers werken momenteel samen om een evenwichtig antwoord op die vraag te vinden en komen waarschijnlijk begin 2014 gezamenlijk met een artikel hierover na uitgebreid contextonderzoek. Een eerste reactie (ook in een brief aan de huidige burgemeester van Heerlen) van dr. Herman van Rens die dit jaar gepromoveerde op een proefschrift over de Joden in Limburg, willen we u als aanvulling op de recensie van Frans Gerards, niet onthouden.

De geur van kolen; een luchtje aan de burgemeester

Joep Dohmen is een goed en polemisch schrijvende onderzoeksjournalist. Met zijn boeken over het politieke, economische en kerkelijke establishment heeft hij de Limburgse samenleving meerdere malen stevig opgeschud. Zijn jongste boek, *De geur van kolen*, is een geschiedschrijving van zijn eigen familie die nauw is verweven met de geschiedenis van de mijnstad Heerlen in de periode 1860-1980.

Burgemeester Marcel van Grunsven (in functie van 1926 tot 1961) hoort bij die Heerlense geschiedenis. Deze burgemeester, die tijdens vrijwel de hele oorlog in functie bleef, stond algemeen bekend als een goede 'burge-

meester in oorlogstijd', die door aan te blijven het verzet op een waardevolle wijze kon helpen.

Aan die laatste opvatting maakt Dohmen een einde. In zijn boek beschuldigt hij Van Grunsven van een pro-Duitse gezindheid, en alleen door hulp 'van hogerhand' kon deze worden behoed voor een maatregel van de Zuiveringscommissie na de oorlog.

De verwijten die Van Grunsven kunnen worden gemaakt zijn in hoofdzaak tweeledig:

1. Als burgemeester die, in tegenstelling tot meer dan veertig Limburgse collega's niet aftrad, werkte hij mee aan tal van maatregelen die in strijd waren met de belangen van Nederland en de burgers van Heerlen. Hij riep in oktober 1940 de inwoners van Heerlen op om het Duitse gezag te respecteren. Hij organiseerde op last van de Duitsers de inzameling van metalen en eveneens de collecte voor de Winterhulp. Hij liet zijn politiecorps persoonsbewijzen controleren in een poging weigeraars van de arbeidsinzet op te sporen. Het gemeentepersoneel liet hij in 1942 een tribune opbouwen voor het feestelijk bezoek dat Mussert aan de stad bracht. En bovenal voerde hij alle anti-joodse maatregelen van de bezetter uit en liet hij door de gemeentepolitie joden arresteren.
2. Daarnaast worden aan Van Grunsven diens 'vriendschappelijke contacten' met collaborateurs verweten. Met name het aannemen van een doos wijn van een 'foute' ondernemer wordt hem aangerekend.

Zelf heb ik de geschiedenis van de jodenvervolging in de provincie Limburg onderzocht. Bij mijn onderzoek kwam ik de naam van Van Grunsven vaak tegen. Ik kom tot een andere beoordeling over hem dan Dohmen. Ik vond geen bewijzen van heldendom bij Van Grunsven. Ik ben het met Dohmen eens dat de rapporten die over Van Grunsven door gemeentearchivaris Van Hommerich in 1945 en 1947 zijn opgesteld, een (te) rooskleurig beeld van de burgemeester zouden kunnen geven en tekstkritisch moeten worden bekeken. Maar een aantal van de feiten die Van Hommerich noemt, zijn hard en kunnen uit andere bronnen worden geverifieerd. Overigens laat Dohmen in zijn boek gegevens weg, die vóór Van Grunsven zouden pleiten. Zo beschrijft hij wel dat Van Grunsven in 1941 samenwerkte met de nazi-gezinde politicommissaris Seelen, maar hij vermeldt niet dat deze man de deur werd uitgewerkt in Heerlen en dat de burgemeester persoonlijk de benoeming van een nieuwe nazi op die post, de Venloonaar C. de Bruijn, wist te verhinderen.

Hoe moeten we de verwijten tegen Van Grunsven beoordelen? De discussie moet niet gaan over het feit dat hij orders van de bezetter uitvoerde. Het moet gaan over de vraag of Van Grunsven er goed aan deed om aan te blijven als burgemeester. Over deze kwestie kan veel worden gezegd, en zowel burgemeesters die aftraden als zij die aanbleven hadden daar goede redenen voor, die beoordeeld moeten worden naar de omstandigheden van die tijd. Echter, *gegeven het feit* dat Van Grunsven besloot om aan te blijven, is het uitvoeren van Duitse orders een vanzelfsprekendheid geworden.

Zou hij dit niet hebben gedaan, dan zou hij niet hebben kunnen aanblijven. De enige keus die de burgemeester in die omstandigheid nog had, was al of niet proberen in het geheim de effecten van de orders te verzachten of tegen te werken. En dit is hetgeen Van Grunsven claimt te hebben gedaan.

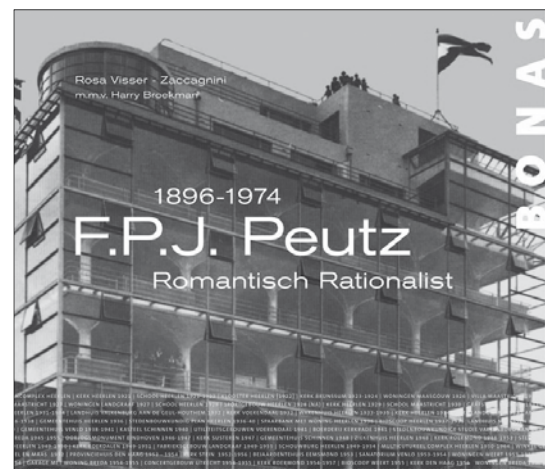
Komen we nu aan de vriendschappelijke betrekkingen met 'foute' elementen in Heerlen. Van Grunsven zelf zegt daarover dat deze contacten van tactische aard waren en hem in staat stelden informatie te vergaren ten behoeve van zijn contacten met het verzet en ten behoeve van burgers van Heerlen. Deze handelwijze zou passen in het profiel van een 'goede' burgemeester in oorlogstijd. Ik kan niet bewijzen dat van Grunsven gelijk heeft; Dohmen bewijst evenmin het tegendeel.

Dohmen kan op grond van de gegevens die hij vermeldt in zijn boek niet het bewijs leveren dat Van Grunsven 'fout' was. Het is voor mij op grond van de door mij geraadpleegde archieven evenmin mogelijk om te bewijzen dat hij 'goed' was. Dat is niet te bewijzen, maar er zijn wel belangrijke aanwijzingen in die richting. En die zijn te vinden in de 'output', het resultaat van de bestuursperiode 1940-1945.

Dohmen stelt dat Heerlen in de oorlog 'niet jood-vriendelijk' was. Dat moge zo zijn, maar in geen enkele Limburgse stad en in vrijwel geen Nederlandse gemeente, vonden zoveel joodse onderduikers een schuilplaats als in Heerlen. Ik berekende dat in Heerlen op elke 10.000 inwoners 91 joodse onderduikers werden opgevangen, terwijl dat aantal 15 bedroeg voor Kerkrade en 23 voor Sittard. Ook de eigen Heerlense joden gingen niet gewillig 'naar het oosten'. Maar liefst 72 procent van hen dook onder. Dit is een extreem hoog percentage in Nederland, al werd een deel van de onderduikers later door de *Sicherheitspolizei* alsnog gearresteerd. Was dat (mede) de verdienste van de burgemeester? Dat zal nooit helemaal duidelijk worden. Maar er zijn een aantal feiten. Van Grunsven had op 25 augustus 1942 de opdracht om 57 joodse burgers via Maastricht naar Westerbork te laten brengen. De politie van Heerlen kon slechts 13 van hen in Maastricht afleveren. Op 10 november 1942 kreeg van Grunsven de opdracht om 20 joden door de politie diezelfde dag uit hun huis te laten ophalen. De politie trof 12 personen aan. Op 10 april 1943 kregen de resterende 30 nog legaal in Heerlen wonende joden bevel om te 'verhuizen' naar het concentratiekamp Vught. De burgemeester moest de verhuizing regelen. Van die 30 kwamen er 8 aan in het kamp; de overigen doken onder. Over die laatste deportatie wordt in de archieven een tipje van de sluier opgelicht. Men kan hier de verslagen vinden van alle pogingen die Van Grunsven deed om zijn mensen in de stad te houden; pogingen die gedoemd waren te mislukken. Hij had kennelijk contact met de slachtoffers en de meesten van hen doken onder.

De kwade reuk waarin Van Grunsven is komen te staan door het boek van Dohmen is mogelijk terecht, maar het bewijs daarvoor is allerm minst geleverd. Als dit ten onrechte is gebeurd, is aan de persoon en aan de stad onrecht gedaan. Alleen verder onderzoek kan dat duidelijk maken.

Dr. Herman van Rens, Holocaust-historicus.

**Architect Frits Peutz (1896-1974),
Romantisch Rationalist**

Rosa Visser- Zaccagnini m.m.v. Harry Broekman, Rotterdam 2013. 247 pg. ISBN/EAN 978-76643-65-6.

Prijs: € 30,-

In de reeks van BONAS (Biografieën en Oeuvrelijsten van Nederlandse Architecten en Stedebouwkundigen) is nu ook geheel terecht een deel aan Frits Peutz (1896-1974) gewijd. De ondertitel Romantisch Rationalist laat meteen de tegenstelling in zijn werk zien en toont de veelzijdigheid van de architect.

Auteur Rosa Visser-Zaccagnini (1944) die met medewerking van Harry Broekman het boekwerk tot stand bracht, raakte bevlogen van het werk van Frits Peutz nadat ze in 1969 vanuit Rome naar Den Haag verhuisde en zowel in Den Haag als in Heerlen kennis maakte met zijn architectuur. Het boek over Peutz is niet het eerste in de BONAS-reeks van de hand van Visser, zelf afgestudeerd als architect en architectuurhistorica. Al eerder stelde ze een publicatie samen over rijksbouwmeester G.C. Bremer.

In de inleiding *Een noorderling in Limburg* wordt een biografische schets van Peutz' leven gegeven, is er aandacht voor zijn afkomst en opleiding, de groei van het architectenbureau, aantijgingen van vermeende uit de architectuur blijkende sympathieën voor het fascisme en de oorlogsperiode. Bij de opdrachtgevers is er uiteraard ruim aandacht voor Heerlen als moderne stad en de initiatieven van burgemeester Marcel van Grunsven (1896-1969). Ook de woningbouwverenigingen, de kerk en particulieren komen als belangrijke opdrachtgevers aan bod. Peutz als persoon, zijn mening over de architectuur van zijn vakgenoten, de rol van kunsttheorie in zijn werk en de mening van vakgenoten en deskundigen over zijn werk vormen het laatste deel van het inleidende hoofdstuk.

Dan volgt de eigenlijke oeuvrecatalogus, beginnend met een kort woord over het onderzoek en de problematieken van de toegankelijkheid van het archief. De auteur beschreef hier ook welke acties in het verleden waren ondernomen om toch gebruik te kunnen maken van het rijke archief. Vreemd is echter dat het achtervoegsel van architectuurcentrum Vitruvianum, Centrum voor architectuur in de Eurgio Maas-Rijn hier tot de persoonsnaam E.Maas-Rijn is geworden. Hier wordt natuurlijk Paul Brock bedoeld die onder meer van het Boosten- en het Peutzarchief schaduwarchieven heeft gemaakt waarbij de tekeningen handzaam zijn verkleind tot formaat A4.

Na de oeuvrecatalogus volgen de bijlagen. De eerste is een chronologische lijst met werk van Peutz met vermelding van typologie, jaar waarin het ontwerp is gemaakt, of het is uitgevoerd, of het nog bestaat (hoewel het boek in

2013 pas is verschenen, is dit al in 2010 geverifieerd), de opdrachtgever, het adres en een vermelding van archief en literatuur waar het ontwerp is terug te vinden. Daarna volgt er een overzicht van de tentoonstellingen waaraan Peutz deelnam, de lezingen die hij heeft gegeven, zijn lidmaatschappen en ereblijken, de gebruikte literatuur, een register van personen, bureaus en bouwstijlen, een register met plaatsnamen met de daar ontworpen bouwwerken en de illustratieverantwoording.

Overall heb ik bewondering voor het samenstellen van een uitgebreid oeuvreoverzicht, maar vind ik het boek getuigen van een bepaalde slordigheid. Het is ondoenlijk om de bronvermeldingen te controleren, maar in de teksten zelf vallen al vrij snel zaken op die niet of niet helemaal kloppen. Naast spelfouten die met name in persoonsnamen voorkomen hadden moeten worden, is ook de zinsopbouw bij ontwerpen die nooit zijn uitgevoerd niet correct en wordt de suggestie gewekt dat het gebouw heeft bestaan. Het is beter om te zeggen dat een niet uitgevoerd woonhuis een erker had moeten krijgen dan dat het een erker had. Verschillende omschrijvingen zijn op meerdere manieren te interpreteren, terwijl deze eenvoudig veel concreter te benoemen zijn waardoor er geen twijfel over kan bestaan wat er wordt bedoeld.

Als voorbeeld wil ik graag de mede door mijzelf onderzochte St.-Pancratiuskerk aanhalen. De onderzoeksresultaten zijn terechtgekomen in het boek *Pancratius in het hart van Heerlen*, dat in 2010 is verschenen en tot stand kwam onder auspiciën van Piet Mertens. Dit boek is niet geraadpleegd door de auteurs van het BONAS-boek, wellicht omdat veel onderzoek al in 2010 was afgerond. Ik zal niet ontkennen dat de auteurs verder hebben gekeken dan de eerder bestaande literatuur waarin een aantal onjuiste zaken keer op keer herhaald is.

In de eerste zin van de beschrijving wordt de kerk als 12de-eeuwse kruisbasiliek omschreven, waarbij in een adem ook de apsis en vieringtoren worden genoemd. De 12de-eeuwse kerk had in de middeleeuwen geen transept en alleen het huidige schip dateert uit de 12de eeuw. De westtoren is veertiende eeuw, terwijl de spits dateert uit het begin van de zeventiende eeuw. De middeleeuwse kerk werd in de jaren 1840 uitgebreid met een bakstenen koor. De traptoren met jaartal 1862 heeft de langslepende misvatting opgeleverd dat ook het koor uit dat jaar zou stammen. In 1879-1882 werd de kerk in neogotische stijl aangepast door het aanbrengen van neogotische vensters in het koor en gewelven. De verantwoordelijke architect was Johannes Kayser die in Heerlen op dat moment ook betrokken was bij de bouw van de kapel van het Savelbergklooster aan de Gasthuisstraat en het oude raadhuis aan de Geleenstraat. Kayser zou derhalve als bijdrager aan het kerkgebouw in de omschrijving moeten zijn opgenomen. De auteur merkt op dat P.J.H. Cuypers in 1880 alleen betrokken was door het maken van interieurontwerpen. Een terechte vermelding, want in de literatuur worden namelijk ook de neogotische uitbreidingen van de kerk wel aan Cuypers toegeschreven. Vervolgens werd de kerk door Jos Cuypers in 1901-1903 met een koor,

transept, zijkapellen, sacristie en een vieringtoren met tentdak uitgebreid. Deze vieringtoren is niet overwelfd maar voorzien van een vlakke houten zoldering. Het was inderdaad kanunnik Matthias Goebbels uit Aken die begon met de decoratie van de kerk met muur- en gewelvschilderingen. Hij heeft zijn werk echter niet kunnen voltooien; de tweede koortravee en de vieringtoren werden door kerkschilder Guillaume Deumens, zoon van de gelijknamige kerkschilder die in 1880 de kerk al eens decoreerde, gepolychromeerd. In dit geval moeten of beide kerkschilders worden genoemd of in algemene bewoordingen melding worden gemaakt van schilderingen in neoromaanse stijl. De overige gewelven in de kerk, die van het schip en het transept, werden niet zoals de auteurs beweren in 1932-1933 beschilderd door Charles Eijck, maar in 1940-1941 als jubileumcadeau voor deken Nicolay bij zijn veertigjarig priesterfeest. De deken wordt in het boek abusievelijk ook wel pater Nicolay wordt genoemd terwijl hij wereldheer was en er een 'e' achteraan komt. Van de vier gewelvschilderingen van Eijck verdwenen er in 1953 inderdaad twee toen de gewelven in het schip werden vervangen. De ongelukkige omschrijving hiervan behoeft een correctie. Jos Cuypers bracht na de uitbreiding van de kerk met koor, transept en vieringtoren in het middeleeuwse schip neoromaanse kruisgewelven aan volgens het gebonden stelsel ter vervanging van de negentiende eeuwse neogotische kruisribgewelven. Peutz verving deze neoromaanse kruisgewelven, die door de bominslag in de noordelijke zijbeuk in de nieuwjaarsnacht van 1945 beschadigd waren geraakt, in 1953 door koepelgewelven. Direct na de bominslag was Peutz betrokken bij het herstel van de zijbeuk. Voor die tijd, gedurende de Tweede Wereldoorlog, werkte hij aan de restauratie van de kerktoren. Deze heeft gedurende de oorlog in de steigers gestaan. De bewering dat de resterende schilderingen van Eijck zijn overgeschilderd, klopt niet. Deze zijn immers tot op de dag van vandaag te bewonderen in het transept van de kerk. Bedoeld zijn hier de historiserende schilderingen van Goebbels en Deumens in het koor van de kerk. Met de uitbreiding door Peutz werden de zijwanden van het priesterkoor opengebroken en werd het hoofdaltaar versoberd en enkele meters naar voren verplaatst. De schilderingen, voor zover ze niet verloren gingen door de doorbraak van het muurwerk, werden weggewerkt achter een mergelimitatie. Het is een gemiste kans dat de uitbreidingsplannen van Peutz niet verder zijn onderzocht, uitgewerkt en afgebeeld. De uitbreidingsplannen die Peutz had met de Pancratiuskerk hadden namelijk niet meteen de vorm zoals die in 1961 tot stand is gekomen. Een lichtdruk met de plattegrond van de kerk uit 1954 (op de tekeningen staat "Heerlen jan[uari] 1954, Kantoor ir. F.P.J. Peutz Bl. Arch.") is met potlood aangegeven welke muren moesten wijken bij het uitbreidingsplan. Peutz beoogde aanvankelijk het optrekken van een kooromgang rond de apsis van Jos Cuypers, waar plaats was voor de zijaltaren. Hierdoor zou ook de vensterzone van de apsis moeten worden aangepast en zouden de ramen hoger worden geplaatst, de apsiscolot doorsnijnd. De uitbouw zuidwaarts, het openbreken van het koor met grote segmentbogen (in eerdere ontwerpen waren hier rondbogen voorzien) en het bij de kerk trekken van de voormalige bijsacristie aan de noordzijde van het koor

komt in principe overeen met het latere plan voor aanbouw van een ruimte dwars op het koor voor extra zitplaatsen, een doopkapel die in het uitgevoerde ontwerp een kwartslag is gedraaid en een sacristie met bijsacristie. De gewelven van de doopkapelaanbouw en verbindende ruimte waar nog een zijaltaar werd geplaatst, zijn in mergel opgetrokken. Dit wilde de auteur waarschijnlijk vermelden maar in plaats daarvan wordt het gewelf van het priesterkoor genoemd.

Van zoon Jan Peutz wordt wel de restauratie van 1968-1969 vermeld, maar zijn werk in de kerk van bijna twintig jaar later, waarbij de crypte weer vanuit de kerk toegankelijk werd gemaakt, blijft dan weer buiten beschouwing. De recente ingrepen in de kerk tijdens de revitalisatie door Piet Mertens in 2009-2010, waarbij in zekere zin is teruggekeerd naar de kruisbasiliek die Jos Cuypers voor ogen stond, hebben het aanzicht van het werk van Peutz in het interieur in belangrijke mate gewijzigd. Ook hierover wordt niets vermeld in de omschrijving. Al met al komt noch de bouwhistorie van de Pancratiuskerk noch de betrokkenheid van Peutz goed uit de verf.

Ook bij andere omschrijvingen van de ontwerpen van Peutz zijn onnauwkeurigheden te ontdekken.

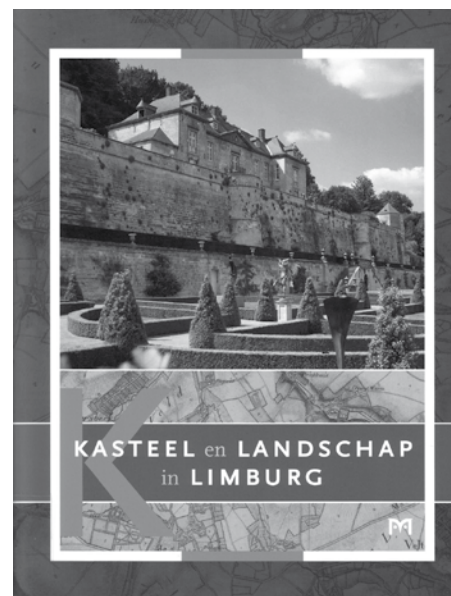
Volgens de auteur is in 1965 bij de H. Moeder Annakerk door bureau Peutz een toren van zeven bouwlagen met een open gedeelte voor zes klokken gebouwd. Hoe ik het Bakkerveld ook heb afgespeurd, deze toren die Peutz inderdaad bedoeld had, heb ik toch niet kunnen ontdekken. Voor de St.-Bernadettekerk in Abdissenbosch liet Peutz zich niet inspireren door neogotische kerkgebouwen maar door juist de oude Limburgse dorpskerkjes. Volgens de auteur werd het koor van de abdijkerk in Rolduc verbouwd. Het gehele laatgotische koor werd echter door Cuypers vervangen door het klaverbladvormige koor dat hij reconstrueerde naar aanleiding van aanwezige fragmenten. Dit is wellicht ook als zodanig bedoeld, maar dit voorbeeld illustreert de verwarrende woordkeuze.

Van de kweekschool Maria Immaculata, internaat en klooster St. Jozef aan het Bakkerveld worden de sculpturen geïdentificeerd als beeldhouwwerken die naar de educatieve functie van het gebouw verwijzen, terwijl hier de heiligen Jozef en Franciscus van Assisi zijn afgebeeld en geen personificaties van bepaalde educatieve zaken. Dat het inmiddels verdwenen torentje van de kapel niet wordt genoemd is misschien een detail, maar bepaalde, vrij elementaire ontwerpelementen worden soms niet benoemd zoals de wijkende plaatsing van de kerk van Maastricht-Wittevrouwenveld waarmee Peutz zeer zeker een bedoeling heeft gehad.

Verder zou meer aandacht voor de vele niet uitgevoerde ontwerpen voor het Heerlense Raadhuis op zijn plaats zijn geweest.

Tot slot duiken er vreemde woorden op zoals huistrappen (trappenhuizen) en Slibbermergel (Sibbermergel). Positief punt is dat de omschrijvingen van dien aard zijn, dat zaken die makkelijk te zien zijn op een bijgevoegde afbeelding ook niet uittreuren worden opgesomd.

Het boekwerk is rijk geïllustreerd met oude en nieuwe foto's en tekeningen uit het archief. Het is misschien een bewuste keuze geweest om storende vlekken niet te retoucheren, maar de tekeningen hadden enigszins opgefist kunnen worden. Van een aantal nieuwe foto's laat de kwaliteit te wensen over en lijken er foto's met een te lage resolutie te zijn gebruikt. Toch geven de afbeeldingen zeker een fraai beeld van het uitgebreide oeuvre. Zoals gezegd, een terecht verschenen boekwerk over het leven en het werk van Frits Peutz, maar een extra redactionele ronde was in mijn ogen op zijn plaats geweest. (SVD)

Kasteel en landschap in Limburg

(Uitgeverij Matrijs, Utrecht 2013). 128 pp., vele illustraties, grotendeels in kleur, zachte kaft. Een uitgave van de Werkgroep Kasteeldomeinen van de Stichting Limburgse Kasteelen. ISBN 978-90-5345-469-5. Prijs: € 19,95.

Interieurs, adellijke bewoners, bouwgeschiedenis en (oorlogs)wederwaardigheden. Dit zijn de thema's die we in vele publicaties over kastelen doorgaans vinden. Dit boek concentreert zich op de samenhang tussen gebouw en landschap: de tuinen, parken en vaak vele andere landschapselementen als lanen en zichtassen, vijvers, bossen, watergangen, molens, eendekooien en ijskelders. In de loop der jaren verdween veel van deze verwantschap tussen het kasteel en zijn naaste omgeving door verwaarlozing, afbraak, aanleg van spoor en (snel)weg en gewijzigde bezitsverhoudingen.

De werkgroep Kasteeldomeinen wil inzicht geven in de cultuurhistorische samenhang tussen kasteel en bijbehorend landschap. En dit boek is een mooie start. Aan de hand van betrouwbare kaartbeelden vanaf 1805 (de onvolprezen Tranchot-kaart) blijkt hoezeer het landschap veranderd is, maar ook hoeveel oude elementen uit kasteellandschappen nog te herkennen zijn.

In deze goed geïllustreerde uitgave ook aandacht voor Terworm, Haeren en Cortenbach. Als toetje is er ruimte voor 'Ontwerpen voor kasteellandschappen', met een prominente plaats voor de nieuwe plannen met en rond kasteel Schaesberg. (MvD)

De genade van de steiger. Monumentale kerkelijke schilderkunst in het interbellum.

Bernadette van Hellenberg Hubar. Zutphen, 2013. 400 pg., 24,3 x 32,6 cm, genaaid gebonden. Geïll. ISBN 9789057308819. Prijs: € 49,50

In november 2013 verscheen dit lijvige werk van de auteur (1956), die als zelfstandig onderzoeker en schrijver haar eigen bureau leidt. Eerder beschreef zij in haar proefschrift *Arbeid & Bezieling* Cuypers' iconografisch programma van de voorgevel van het Rijksmuseum in Amsterdam en publiceerde ze tevens over de monumentale muurschilderkunst van P.J.H. Cuypers.

De publicatie, de eerste studie over dit onderwerp, kwam tot stand in samenwerking met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) die in 2012 een onderzoek initieerde naar monumentale kerkelijke schilderkunst in

het Interbellum. De titel reflecteert de worsteling van de kunstenaar, die in allerlei houdingen hoog op de steiger zijn werk uitvoert en in zijn hoofd een berekening moet maken van hoe dit er vanaf de grond uit komt te zien. Een beetje genade was daarbij onmisbaar.

De publicatie schetst hoe de academisch geschoolde kunstenaar aan het einde van de negentiende eeuw zijn entree maakte op de steiger. Dit leidde tussen de twee wereldoorlogen tot een relatief kortstondige hausse aan kerkelijke opdrachten voor specialistisch geschoolde muur- en gewelwschilders. Niet alleen de kunstenaars en hun opleiding, maar ook de toegepaste technieken en de kunstkritiek passeren de revue. De publicatie wordt afgerond met een indeling in stromingen en karakteristieken met kopstukken en representanten, Einzelgänger en pluriforme kunstenaars. Deze opzet biedt een kader om in de toekomst de waarde van dit type werk te kunnen bepalen.

In het boek dat kerkschilderkunst uit het hele land beschrijft, wordt uiteraard ook aandacht besteed aan het werk van Limburgse kunstenaars zoals Charles Eyck en Eugène Laudy die in onze streek hun sporen hebben nagelaten. Het boek is zowel interessant voor de belangstellende leek als voor erfgoed specialisten, kunsthistorici en anderen die zich wetenschappelijk of beroepsmatig bezig houden met behoud en beheer van kerkelijke kunst. (SVD)

COLOFON

Deze uitgave wordt mede mogelijk gemaakt door subsidies van de Gemeenten Heerlen, Brunssum en Voerendaal.

Nadruk van artikelen of gedeelten daarvan zonder vergunning van de redactie is verboden. De inhoud van de ondertekende artikelen blijft voor de verantwoordelijkheid van de schrijvers.

Uitgave: Stichting Historische Kring 'Het Land van Herle'
p/a Postbus 1, 6400 AA Heerlen. Tel. 045-5604582. E-mail: redactie@landvanherle.nl
web: www.landvanherle.nl
Bankrekening: ING 2069907

Bestuur: ing. K. van Nuys, voorzitter; mw. C. Hage-Enns Enns, secretaris, H. Otten, penningmeester, R. Braad, mr.ir. J. Smeets.
Redactie: R. Braad, hoofdredacteur; S. van Daal BA; drs. M. van Dijk; dr. F. Gerards; drs. K. Linders (eindredacteur); W. Nolten; drs. D. Smeets-Habets.

Richtlijnen voor de auteurs: Artikelen kunt u per post of liever per e-mail sturen naar de redactie. Nadere richtlijnen voor het aanleveren van kopij vindt u op de website of worden op verzoek toegezonden.

ISSN 0166-2988
Jaargang 63

Verschijnt driemaandelijks. Abonnementen per jaar € 17,50 of € 16,50 per automatische incasso. Looptijd van een abonnement uitsluitend per kalenderjaar. Bij tussentijdse bestellingen worden reeds verschenen nummers nageleverd. Los nummer: € 5,- excl. portokosten.
Prijs van dit nummer: € 5,00

Vormgeving: Lieke Boumans-Willems, Hoensbroek.
Druk: Schrijen-Lippertz

1917 calendar. Santa Ana, N.M. 1917

